

К 5817 ^a
П 87224

ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖУРНАЛ

11 — 12

ЛИСТОПАД — ГРУДЕНЬ

1940

ДЕРЖАВНЕ ЛІТЕРАТУРНЕ ВИДАВНИЦТВО

V.N. Karazin Kharkiv National University

00788181

3

с 5817^а

ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖУРНАЛ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ
І КРИТИЧНИЙ МІСЯЧНИК

ОРГАН СПІЛКИ РАДЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ

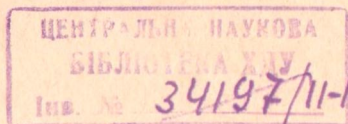
148

11 — 12

листопад-грудень

1940

87.224.

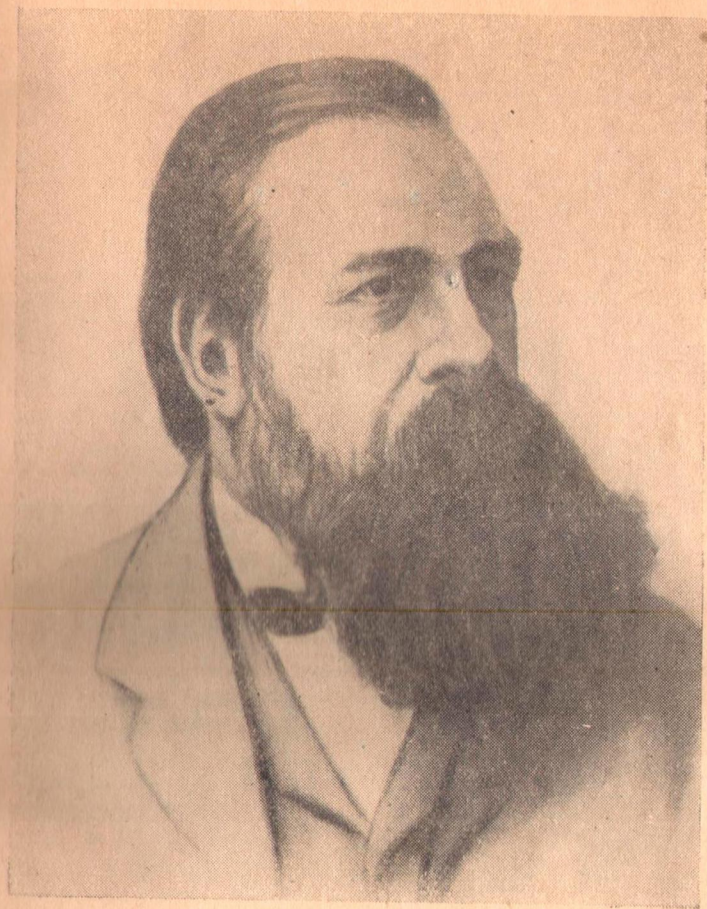

ДЕРЖАВНЕ ЛІТЕРАТУРНЕ ВИДАВНИЦТВО
КИЇВ • ХАРКІВ

66

ЗМІСТ

В. І. Ленін — Фрідріх Енгельс	
Саломея Неріс — Поема про Сталіна. Переклав Ю. Корецький	
Юрій Смолич — Сестра героя. Оповідання	
Іван Чумаченко — Три товариша йде на Памір. Поезія	
Віталій Петльований — Комісар. Поема	
Олексій Полторацький — Людина коло діла. Оповідання	
Борис Бездомний — В долині Арарата. Поезії. Переклав	
А. Шмигельський	
М. Сергієнко — Батько. Оповідання. Переклав Мих. Івашура	
Григорій Кот — З ліричного циклу. Поезія	
Варвара Чередниченко — В Картезіанському монастирі.	
Повість	
М. Ю. Лермонтов — Дві поезії. Переклав М. Рильський	
— Вітчизна. Переклав Ст. Крижанівський	
Олесь Донченко — Карафута. Повість (закінчення)	1
Петро Дорошко — Козак. Поезія	1
Василь Стефаник — Шкільник. Новела	1
Микола Шеремет — Ще не світає ... Поезія	1
М. Хашеватський — Червоноармієць в Станіславі. Поезія	1
Олесь Зоц — Азов. Поезія	1
Павло Байдебур — Легінь Семко. Легенда	1
Петро Грицай — Пучок сонетів	1
100-річчя з дня народження Михайла Старицького	
Оксана Стешенко — Тканина життя (зі спогадів про М. П. Ста-	
рицького)	1
85-річчя з дня смерті Адама Міцкевича	
Адам Міцкевич — До друзів - росіян. Переклав А. Шмигельський	1
Адам Міцкевич — Аккерманські степи. Переклав В. Свідзінський	1
55-річчя літературної діяльності Ольги Кобилянської	
Указ Президії Верховної Ради УРСР	199
Привітання	199
Слово зворушеного серця	200
В. Кіпкотін — Класична традиція і радянський роман. Стаття	201
Андрій Клоччя — Тенденційність і художність. Стаття	219
Бібліографія	
Н. Ніколаєв-Бергін — Збірка поезій І. Фефера — „Клад“. Рецензія	224
Михайло Доленго — Сава Голованівський — „Книга визнань“.	
Рецензія	227
Ярослав Гримайло — М. Трублаїні — „Шхуна „Колумб“. Рецензія	233
С. Радугін — Лев Прицкер — „Звездная дорога“. Рецензія	236

В. І. Ленін

ФРІДРІХ ЕНГЕЛЬС

*Який світильник розуму погас,
Яке серце битись перестало!*

8 серпня нового стилю (24 липня) 1895 року помер в Лондоні Фрідріх Енгельс. Після свого друга Карла Маркса (який помер в 1883 р.), Енгельс був найвидатнішим ученим і вчителем сучасного пролетаріату в усьому цивілізованому світі. Відтоді, як доля звела Карла Маркса з Фрідріхом Енгельсом, життєва праця обох друзів стала їх спільною справою. Отже, для того, щоб зрозуміти, що зробив Фрідріх Енгельс для пролетаріату, треба ясно усвідомити собі значення вчення і діяльності Маркса в розвитку сучасного робітничого руху. Маркс і Енгельс перші показали, що робітничий клас з його вимогами є необхідне породження сучасного економічного ладу, який разом з буржуазією неминуче створює і організує пролетаріат; вони показали, що не доброзичливі спроби окремих благородних осіб, а класова боротьба організованого пролетаріату визволяє людство від лих, які гнітять його тепер. Маркс і Енгельс у своїх наукових працях перші роз'яснили, що соціалізм не вигадка мрійників, а кінцева мета і необхідний результат розвитку продуктивних сил в сучасному суспільстві. Вся писана історія досі була історією класової боротьби, зміною панування і перемог одних суспільних класів над іншими. І це буде тривати до того часу, поки не зникнуть основи класової боротьби і класового панування — приватна власність і безладне суспільне виробництво. Інтереси пролетаріату вимагають знищення цих основ, і тому проти них має бути скерована свідома класова боротьба організованих робітників. А всяка класова боротьба є боротьба політична.

Ці погляди Маркса й Енгельса засвоєні тепер усім пролетаріатом, що бореться за своє визволення, але коли двоє друзів в 40-х роках взяли участь у соціалістичній літературі і суспільних рухах свого часу, такі погляди були цілковитою новиною. Тоді було багато талановитих і бездарних, чесних і безчесних людей, які, захоплюючись боротьбою за політичну свободу, боротьбою з самодержавством царів, поліції і попів, не бачили прилежності інтересів буржуазії і пролетаріату. Ці люди не припускали й думки, щоб робітники виступали, як самостійна суспільна сила. З другого боку, було багато мрійників, часом геніальних, які думали, що треба тільки переконати правителів і пануючі класи в несправедливості сучасного суспільного ладу, і тоді легко встановити на землі мир і загальний добробут. Вони вірили про соціалізм без боротьби. Нарешті, майже всі тодішні соціалісти

і взагалі друзі робітничого класу бачили в пролетаріаті тільки болячку, з жахом дивилися вони, як, із зростанням промисловості, росте і ця болячка. Тому всі вони думали про те, як би спинити розвиток промисловості і пролетаріату, спинити «колесо історії». В протилежність загальному страху перед розвитком пролетаріату, Маркс і Енгельс усі свої надії покладали на невинне зростання пролетаріату. Чим більше пролетарів, тим більша їх сила, як революційного класу, тим ближчий і можливіший соціалізм. У небагатьох словах заслуги Маркса й Енгельса перед робітничим класом можна визначити так: вони навчили робітничий клас самопізнання і самосвідомості, і на місце мрій поставили науку.

Ось чому ім'я і життя Енгельса повинен знати кожний робітник, ось чому в нашому збірнику, мета якого, як і всіх наших видань, будити класову самосвідомість в російських робітниках, ми повинні дати нарис життя і діяльності Фрідріха Енгельса, одного з двох великих учителів сучасного пролетаріату.

Енгельс народився в 1820 році в м. Бармені, в рейнській провінції пруського королівства. Батько його був фабрикантом. В 1838 році Енгельс через сімейні обставини був змушений, не скінчивши гімназії, поступити в приказчики до одного бременського торговельного дому. Заняття купецьким ділом не перешкодили Енгельсу працювати над своєю науковою і політичною освітою. Ще гімназистом зненавидів він самодержавство і сваволлю урядовців. Заняття філософією повели його далі. В той час у німецькій філософії панувало вчення Гегеля, і Енгельс став його послідовником. Хоч сам Гегель був поклонником самодержавної пруської держави, на службі якої він був як професор Берлінського університету,— вчення Гегеля було революційним. Віра Гегеля в людський розум і його права та основне положення гегелівської філософії, що в світі відбувається постійний процес зміни і розвитку, приводили тих учнів берлінського філософа, які не хотіли миритися з дійсністю, до думки, що і боротьба з дійсністю, боротьба з існуючою неправдою і пануючим злом корениться в світовому законі вічного розвитку. Якщо всі розвивається, якщо одні установи змінюються іншими, чому ж вічно тримається самодержавство пруського короля або російського царя, збагачення мізерної меншості коштом величезної більшості, панування буржуазії над народом? Філософія Гегеля говорила про розвиток духу і ідей, вона була ідеалістичною. З розвитку духу вона виводила розвиток природи, людини і людських, суспільних відносин. Маркс і Енгельс, вдержавши думку Гегеля про вічний процес розвитку¹, відкинули упередній ідеалістичний погляд; звернувшись до життя, вони побачили, що не розвиток духу пояснює розвиток природи, а навпаки — дух треба пояснити з природи, матерії. В протилежність Гегелю та іншим гегельянням, Маркс і Енгельс були матеріалістами. Глянувши матеріалістично на світ і людство, вони побачили, що як в основі всіх явищ природи лежать причини матеріальні, так і розвиток людського суспільства зумовлюється розвитком матеріальних, продуктивних

¹ Маркс і Енгельс не раз вказували, що вони в своєму розумовому розвитку багато завдячують великим німецьким філософам і зокрема Гегелю. „Без німецької філософії,— говорить Енгельс,— не було б і наукового соціалізму“.

сил. Від розвитку продуктивних сил залежать відносини, в які стають люди один до одного при виробництві предметів, необхідних для задоволення людських потреб. І в цих відносинах — пояснення всіх явищ суспільного життя, людських прагнень, ідей і законів. Розвиток продуктивних сил створює суспільні відносини, які спираються на приватну власність, але тепер ми бачимо, як той самий розвиток продуктивних сил відбирає власність у більшості і зосереджує її в руках мізерної меншості. Він знищує власність, основу сучасного суспільного ладу, він сам прагне до тієї ж мети, яку поставили собі соціалісти. Соціалістам треба тільки зрозуміти, яка суспільна сила, через своє становище в сучасному суспільстві, зацікавлена в здійсненні соціалізму, і надати цій силі свідомості її інтересів та історичного завдання. Така сила — пролетаріат. З ним Енгельс познайомився в Англії, в центрі англійської промисловості, Манчестері, куди він перебрався в 1842 році, поступивши на службу в торговельний дім, одним з пайовиків якого був його батько. Тут Енгельс не тільки сидів у фабричній конторі, — він ходив по брудних кварталах, де жили робітники, сам своїми очима бачив їх злидні й бідування. Але він не вдовольнявся особистими спостереженнями, він прочитав усе, що було вивчено до нього про становище англійського робітничого класу, він ретельно вивчив усі доступні йому офіційні документи. Плодом цих вивчень і спостережень була видана в 1845 році книга: «Становище робітничого класу в Англії». Ми вже згадали вище, в чому головна заслуга Енгельса, як автора «Становища робітничого класу в Англії». І до Енгельса дуже багато хто змальовував страждання пролетаріату і вказував на необхідність допомогти йому. Енгельс перший сказав, що пролетаріат не тільки страждаючий клас; що саме те ганебне економічне становище, в якому перебуває пролетаріат, нестримно штовхає його вперед і змушує боротися за своє остаточне визволення. А пролетаріат, що бореться, сам допоможе собі. Політичний рух робітничого класу неминуче приведе робітників до усвідомлення того, що в них нема виходу поза соціалізм. З другого боку, соціалізм буде тільки тоді силою, коли він стане метою політичної боротьби робітничого класу. Ось основні думки книги Енгельса про становище робітничого класу в Англії, думки, тепер засвоєні всім пролетаріатом, що здатний думати і бореться, але тоді цілком нові. Ці думки були викладені в книзі, захоплююче написаній, повній найправдивіших і найжахливіших картин бідуючого англійського пролетаріату. Книга ця була страшним обвинуваченням капіталізму і буржуазії. Враження, яке вона справила, було дуже велике. На книгу Енгельса почали всюди посилатися як на найкращу картину становища сучасного пролетаріату. І дійсно, ні до 1845 року, ні пізніше не з'являлося жодного такого яскравого і правдивого зображення лих робітничого класу.

Соціалістом Енгельс став тільки в Англії. В Манчестері він встановив зв'язки з діячами тодішнього англійського робітничого руху і почав писати в англійських соціалістичних виданнях. В 1844 році, повертаючись до Німеччини, він по дорозі познайомився в Парижі з Марксом, з яким уже раніше він листувався. Маркс в Парижі під впливом французьких соціалістів і французького життя теж став соціалістом. Тут друзі спільно написали книгу: «Святе сімейство, або критика критичної критики». У цій книзі, що вийшла

за рік до «Становища робітничого класу в Англії» і була написана в більшій частині Марксом, закладено основи того революційно - матеріалістичного соціалізму, головні думки якого ми виклали вище. «Святе сімейство» — жартівливе прозвіско філософів братів Бауерів з їх послідовниками. Ці панове проповідували критику, яка стоїть вище від усякої дійсності, вище від партій і політики, заперечує всяку практичну діяльність і лише «критично» споглядає навколишній світ і події, що відбуваються в ньому. Панове Бауери звисока говорили про пролетаріат, як про некритичну масу. Проти цього безглуздового і шкідливого напрямку рішуче повстали Маркс і Енгельс. В ім'я дійсної людської особи — робітника, що його зневажають пануючі класи і держава, вони вимагають не споглядання, а боротьби за найкращий устрій суспільства. Силу, здатну вести таку боротьбу і зацікавлену в ній, вони бачать, звичайно, в пролетаріаті. Ще до «Святого сімейства» Енгельс надрукував в «Німецько - французькому журналі» Маркса і Руге «Критичні нариси з політичної економії», в яких з точки зору соціалізму розглянув основні явища сучасного економічного ладу, як необхідні наслідки панування приватної власності. Єднання з Енгельсом безперечно сприяло тому, що Маркс вирішив зайнятися політичною економією, тією наукою, в якій його праці спричинили цілий переворот.

Час від 1845 по 1847 р. Енгельс провів в Брюсселі і Парижі, сполучаючи наукові заняття з практичною діяльністю серед німецьких робітників Брюсселя і Парижа. Тут у Енгельса й Маркса встановилися відносини з таємним німецьким «Союзом комуністів», який доручив їм викласти основні засади виробленого ними соціалізму. Так виник надрукований в 1848 році славетний «Маніфест комуністичної партії» Маркса й Енгельса. Ця невеличка книжечка варта цілих томів: духом її живе і рухається до цього часу весь організований в цивілізованому світі пролетаріат, що бореться.

Революція 1848 р., що вибухла спершу у Франції, а потім поширилася і на інші країни Західної Європи, привела Маркса й Енгельса на батьківщину. Тут, у Рейнській Пруссії, вони стали на чолі демократичної «Нової Рейнської Газети», що видавалася в Кельні. Обидва друзі були душею всіх революційно - демократичних прагнень в Рейнській Пруссії. До останньої можливості відстоювали вони інтереси народу і свободи від реакційних сил. Останні, як відомо, перемогли. «Нову Рейнську Газету» було заборонено. Маркса, що втратив за час свого емігрантського життя права пруського підданого, було вислано, а Енгельс взяв участь у збройному народному повстанні, в трьох боях бився за свободу і після поразки повстанців змушений був виїхати через Швейцарію в Лондон.

Там же оселився і Маркс. Енгельс незабаром знову став прикажчиком, а потім і пайовиком того торговельного дому в Манчестері, в якому він служив в 40 - х рр. До 1870 року він жив у Манчестері, а Маркс в Лондоні, що не заважало їм мати найживавіший духовний зв'язок: вони майже щодня листувалися. В цьому листуванні друзі обмінювалися своїми поглядами і знаннями та продовжували спільно виробляти науковий соціалізм. В 1870 р. Енгельс перебрався в Лондон, і до 1883 р., коли помер Маркс, тривало їх спільне духовне життя, повне напруженої роботи. Плодом її були — з боку Маркса — «Капітал», найбільший політико - економічний твір нашого

століття, з боку Енгельса — цілий ряд великих і дрібних творів. Маркс працював над розглядом складних явищ капіталістичного господарства. Енгельс у дуже легко написаних, нерідко полемічних працях висвітлював найбільш загальні наукові питання і різні явища минулого і сучасного — в дусі матеріалістичного розуміння історії і економічної теорії Маркса. З цих праць Енгельса назвемо: — полемічний твір проти Дюрінга (тут розглянуто найважливіші питання з галузі філософії, природознавства і суспільних наук)¹, «Походження сім'ї, власності і держави» (перекл. на російську мову, видано в С.-Петербурзі, 3-є вид., 1895), «Людвіг Фейєрбах» (російський переклад з прим. Г. Плеханова, Женева, 1892), стаття про закордонну політику російського уряду (перекладена на російську мову в женевському «Социаль - Демократе», №№ 1 і 2), чудові статті про квартирне питання, нарешті, дві маленькі, але дуже цінні статті про економічний розвиток Росії («Фрідріх Енгельс про Росію», перекл. на російську мову В. І. Засуліч, Женева, 1894). Маркс помер, не встигнувши остаточно обробити свою величезну працю про капітал. На щорно, однак, вона вже була готова, і ось Енгельс після смерті друга взявся за важку працю обробки і видання II і III томів «Капіталу». В 1885 р. він видав II-й, в 1894 р. III-й том (IV-й том він не встиг обробити). Роботи над цими двома томами потрібно було дуже багато. Австрійський соціал - демократ Адлер вірно зауважив, що виданням II - го і III - го томів «Капіталу» Енгельс спорудив своєму геніальному другові величний пам'ятник, на якому мимохіть незабутніми рисами вирізьбив своє власне ім'я. Дійсно, ці два томи «Капіталу» — праця двох: Маркса і Енгельса. Стародавні перекази розповідають про різні зворушливі приклади дружби. Європейський пролетаріат може сказати, що його наука створена двома вченими і борцями, відносини яких перевищують всі найзворушливіші стародавні перекази про людську дружбу. Енгельс завжди, — і, загалом, цілком справедливо, — ставив себе позаду Маркса. «При Марксі, — писав він одному старому приятелю, — я грав другу скрипку». Його любов до живого Маркса і глибока пошана до пам'яті померлого були безмежні. Цей суворий борець і суворий мислитель мав глибоко ніжну душу.

Після руху 1848 - 49 рр. Маркс і Енгельс на вигнанні займалися не самою тільки наукою. Маркс утворив у 1864 р. «Міжнародне Товариство Робітників» і протягом цілого десятиліття керував цим товариством. Жваву участь в його справах брав також і Енгельс. Діяльність «Міжнародного Товариства», яке об'єднувало, за ідеєю Маркса, пролетарів усіх країн, мала величезне значення в розвитку робітничого руху. Але й після закриття в 70 - х роках «Міжнародного Товариства» об'єднуюча роль Маркса й Енгельса не припинилася. Навпаки, можна сказати, що значення їх, як духовних керівників робітничого руху, раз - у - раз зростало, бо невпинно зростав і самий рух. Після смерті Маркса Енгельс один не переставав бути радником і керівником європейських соціалістів. До нього однаково зверталися за порадами і вказівками і німецькі соціалісти, сила яких, не зважаючи на урядові переслідування,

¹ Це надзвичайно змістовна і повчальна книга. З неї, на жаль, на російську мову перекладено тільки невелику частину, яка містить історичний нарис розвитку соціалізму («Розвиток наукового соціалізму», 2-е вид., Женева, 1892). (Повний російський переклад «Анти-Дюрінга» вийшов у 1904 р.).

швидко і невинно збільшувалась, і представники відсталих країн,—напр., іспанці, румуни, росіяни, яким доводилося обдумувати і зважувати свої перші кроки. Всі вони черпали з багатой скарбниці знань і досвіду старого Енгельса.

Маркс і Енгельс, що обидва знали російську мову і читали російські книги, дуже цікавилися Росією, з співчуттям стежили за російським революційним рухом і підтримували стосунки з російськими революціонерами. Обидва воли стали соціалістами з демократів, і демократичне почуття ненависті до політичної сваволі було в них надзвичайно сильне. Це безпосереднє політичне почуття разом з глибоким теоретичним розумінням зв'язку політичної сваволі з економічним гнобленням, а також багатий життєвий досвід зробили Маркса й Енгельса надзвичайно чуйними саме в політичному відношенні. Тому героїчна боротьба нечисленної купки російських революціонерів з могутнім царським урядом зустрічала в душах цих випробуваних революціонерів найспівчутливіший відгук. Навпаки, намагання заради гаданих економічних вигід відвертатися від найбезпосереднішого і найважливішого завдання російських соціалістів—завоювання політичної свободи—природно було в їх очах підозрілим і навіть просто вважалося ними зрадою великої справи соціальної революції. «Визволення пролетаріату повинне бути його власною справою»,—ось чого постійно вчили Маркс і Енгельс. А для того, щоб боротися за своє економічне визволення, пролетаріат повинен завоювати собі певні політичні права. Крім того, і Маркс і Енгельс ясно бачили, що і для західно-європейського робітничого руху політична революція в Росії матиме величезне значення. Самодержавна Росія завжди була опорою всієї європейської реакції. Надзвичайно вигідне міжнародне становище, в яке поставила Росію війна 1870 року, що надовго посяла ворожнечу між Німеччиною і Францією, звичайно, тільки посилило значення самодержавної Росії, як реакційної сили. Тільки вільна Росія, що не потребує ні пригноблення поляків, фінляндців, німців, вірменів та інших дрібних народів, ні постійного нацьковування Франції і Німеччини однієї на одну, дасть сучасній Європі вільно зітхнути від воєнних тягот, ослабить усі реакційні елементи в Європі і збільшить силу європейського робітничого класу. Ось чому Енгельс і для успіхів робітничого руху на Заході палко бажав встановлення в Росії політичної свободи. Російські революціонери втратили в ньому свого найкращого друга.

Вічна пам'ять Фрідріхові Енгельсу, великому борцеві і вчителю пролетаріату!

В. І. Ленін. Твори. Том І.
Партвидав ЦК КП(б)У.
Київ — 1936.

Саломея Неріс

ПОЕМА ПРО СТАЛІНА

Чия ти, земле батьківщини?
Хай скаже кожен клопоть твій.
Вогнем ти паленієш нині,
То й дати відповідь зумій!

Тим, хто піддав тебе наругам,
Належить вся краса твоя?
Чи тим, хто землю рیه плугом?
Чи ж ти, о земле, нічия?

На воміч друзів ти скликала,
В руках книзів ледь-ледь жива,
Ти горювала, працювала
І кров'ю сходила, Литва!

Книгам — неситим вурдалакам
Був рідний край, немов чужий.
Ті продали Литву полякам
І дві кормиги дали їй.

Царат, мов люта смерть, проклятий
Усе кайданами душив!
На агубу гнали у солдати,
О, краю мій, твоїх синів!

Сатрани грубою п'ятою
Литовські нищили книжки,
І ніч запала над Литвою,
І правила гвалтівники ...

* * *

В ті часи, коли блукали
Наші бідні книгоноші
По сибірській білій тундрі,
По просторах неосяжних;

В ті часи, коли народи,
Що жили в Росії царській,
Під кормигою стогнали,
Тільки мріяли про волю, —

В серці сивого Кавказу,
Біля гір, повитих снігом,
В добрий день родився хлопчик —
Доля всесвіту родилась.

Світлу путь його славетну
Прорікали блискавиці:
Сталі грізної міцнішим
Незабаром стане хлопчик!

Богатирськими плечима
Він проб'є до сонця двері,
На землі, довіку вільній,
Всі співатимуть про нього.

Скоро, скоро він покличе:
„Встаньте, гноблені та гнані!
Повставайте та виходьте
На останній бій великий!

Крізь заграви й блискавиці,
Крізь моря і сліз і крові
Здобувайте волю вашу,
Волю вашу, ваше щастя!“

Не лише словами кликав
Племена до перемоги, —
Він усюди в битвах перший,
Де народ за правду б'ється.

Кожним подихом і кожним
Серця праведного вдаром

Він живе для світу праці,
Для трудівників планети.

Стережись, тюрма народів!
В'язні всі твої повстануть.
Милостині їм не треба
І не треба їм подачки!

Племена по всій країні
Скинуть власною рукою
Заіржавілі кайдани,
Рабством коване залізо.

Неозорі наші землі,
Життєдайні та прекрасні!
Час нам владно володіти
Щастям на землі розквітлій!

Ми в борні здобудем щастя,
Нас ніхто з путі не скине,
Як не скинути ніколи
В небі сяючого сонця!

Мовчать сибірські хаші сонні,
Чогось тайга похмура жде.
Там намороззю вкриті скроні,
Лице — мов полотно, бліде.

У краї тім, де хуга вие,
Де в сніжній бурі гине слід,
Де хуртовини - вітровії
Кров перетворюють у лід,

Там, де бентежить людський розум
Бескеття скутих льодом лав,—
Там самотою та морозом
Свою ти мужність гартував.

Нехай лютує сніговиця,
Вий, вітре, і, пурга, шалій,—
Ти йдеш, незламний, наче криця.
До людства матері - землі!

Ти чуєш голоси і крики
Народів, що в темниці ждуть:
„Навчи нас, вождю наш великий,
Знайти собі свободну путь!“

Аж ось північне сяйво знову
У чорному вікні горить ...
А посмішка твоя чудова
Безсмертну мудрість променить.

Ти бачив крізь мороз недобрий,
Коли немов несила жить,—
Зі сходу сонце йде на обрій,
Зникає ніч, і день бринить ...

Наче дев'ятиголовий
Злий дракон — бридка потвора,
Сунула війна по селах,
По містах, мовчання повних.

А за нею ген на сході
Зайнялось червоне сяйво:
Наче ранок життєдайний,
Револуція настала.

Цар з престолу покотився,
А за ним — його холопи,
І розбив народ - хазяїн
Ланцюги довічні рабства.

З неосяжного Сибіру
Повернулись книгоноші
З письменами золотими
На литовську рідну землю!

І сонце Леніна і Сталіна
Над людством змученим зійшло.
Литва моя! Дивилась вдаль вона,
Але гнітило чорне зло.

Смоктала нашу кров, здійсчалася
Дракона злого голова,
По селах туга розливалася,
Стогнала болісно Литва.

Нам всі путі були заказані,
Вітчизна нам була — тюрма,
Були в нас руки міцно зв'язані,
Країна вся була німа.

Земля засмучена приймала
Своїх розстріляних синів
І жалісні пісні вчувала,
І все журніше линув спів!

Здавалось, воля — ось вона,
Там, за кордоном, квітли мрії!
Із темного, сирого дна
Ми слали їй свої надії.

Там сяяли такі нам далі!
Та навіть назву тих країв
Нам вимовлять забороняли
Загони панських гайдуків.

Прогиним тином край городу
Вони хотіли нас замкнути,
Навік литовському народу
До волі перетяти путь.

Ми знали: там земля героїв,
Ведє їх Сталін до побід;
Народи в барвах різних строїв
Живуть, немов один нарід.

Там Сталіна сталєва поля
Відкрила всім до щастя путь,
Життя там інше, світла доля,—
Чи ж нам такої не відчуть?

Із темного, сирого дна
Ми слали їй свої надії...
Здавалось, воля — ось вона,
Там, за кордоном, квітли мрії.

І Сталін шлях відкрив широкий,
Нема для сонця перепон!

Тепер і нам настали строки
І давній сон — уже не сон!

Імення Сталіна громами
Віщує гибель ворогам!
Червоні воїни братами
Тепер довіку стали нам!

І нас тепер ніхто не зборе,
Мицні литовські рубежі.
Світи, сяй, червона зоре,
І мирну працю бережи!

Товариші на волі знову,
Їм не загрожує тюрма.
І думка вільна, й вільне слово,
І царства темряви нема.

Минуле згинуло. Доволі!
Свободний лане мій, приймай
Від орачів вітання волі!
Литовська земле, повставай!

І ось земля загомоніла
Розливом дужих голосів,
Бує в них юнацька сила
І рве загати гордий спів.

Проміння Сталіна — над нами,
На шлях до сонця вивів він!
Земля розквітлими ланами
Кладе йому земний поклін.

Про нього линути в ріднім краї
Легенди світлої слова,
І славу Сталіну співає
Навіки звільнена Литва!

Переклав Юрій Корецький

Юрій Смолич

СЕСТРА ГЕРОЯ

З тридцятого серпня тисяча дев'ятсот тридцять дев'ятого року Ася Морозенко почала дивитися на всіх нас, її давніх приятелів та колишніх однокласників,— трохи примруживши очі, згорда. Дівчина, зроду вдачі жвавої та моторної, вона тепер і на оклик при зустрічі на вулиці озивалася не так метко та весело, як раніше. Назустріч дружньому привітанню вона вже не стріпувала задьористо кучерями догори, а робила лише повільний рух головою згори донизу,— з виразом гідності та самоповаги.

Тридцятого серпня тисяча дев'ятсот тридцять дев'ятого року в газеті «Правда», та й по всіх інших газетах на перших сторінках,— серед тридцяти інших, було надруковане й прізвище Морозенка Олександра Івановича. Асю по батькові також було «Іванівна»,— Олександр Іванович то був її рідний брат. Указом уряду Олександр Івановичу Морозенкові за «зразкове виконання бойових завдань та героїзм, виявлений при виконанні бойових завдань», надавалося високе звання Героя Радянського Союзу, з врученням ордена Леніна.

Ви розумієте? Олександр Іванович Морозенко, лейтенант Робітниче - Селянської Червоної Армії, у виконанні свого найвищого права й обов'язку — обороняючи недоторкані рубежі соціалістичної батьківщини — виявив відвагу та мужність, гідні сина свого народу. А студентка - дипломантка медичного інституту, Олександра Іванівна Морозенко, його рідна сестра,— з приводу цього завеличалася, навіть перед своїми друзями... Мені також це незрозуміло. І мене також це обурює.

Хіба ж то вона, Ася Морозенко, сама проти цілого взводу знахабнелих самураїв, протягом аж шести годин держала пагорб на правому флангу від озера з одним кулеметом Дьогтярьова в руках? Хіба то вона шістнадцять разів підпускала той взвод на відстань у сорок кроків, аж тоді відкриваючи нищівний вогонь? Хіба то вона вибила той взвод весь, до останнього самурая, витративши на вісімдесят самурайських життів тільки сім кружаль набойів? Хіба то вона, впоравшись таким чином з ворогом, зібрала після того всю здобуту зброю та амуніцію, склала її на

трофейний автомобіль і, пробившись крізь самурайську лаву, приставила все це до полкового командування, стікаючи кров'ю з шести ран у руки та плечі? І це ж не вона, мавши ті шість ще незагоєних ран, за десять день, коли шальна самурайська машина заскочила через пустелю в наш тил і почала обстрілювати госпіталь, де серед інших поранених лежав і лейтенант Морозенко Олександр Іванович,— це ж не вона підкралася нишком до машини, кинула під колеса в'язку бомб і знищила її разом з усім екіпажем. То зробив її брат, Олександр Іванович Морозенко.

До цього мушу додати, що лейтенанта і Героя Радянського Союзу Морозенка Олександра Івановича я знаю дуже добре. Він закінчив нашу десятилітку тільки на два роки раніше від мене. Сашко Морозенко — чудесний, товариський і скромний хлопець. Даю голову мені відрубати, що він своїми героїськими подвигами не запишався. Я ще не бачив його після боїв в районі Халхін-Гол,— після його героїчної поведінки та високої нагороди,— але я грав з ним чотири роки в одній футбольній команді і знаю його, як себе самого. Два роки він грав у центрі півзахисту, а потім перейшов на ворота. Прекрасний був голкіпер з Сашка! Може, коли б не був він добрим голкіпером, то й не здолав би встояти один проти цілої зграї самураїв. Так от — Сашко з тих, що, певна річ, можуть запишатися з якоїсь дрібнички, скажімо — похизуватися новими буцями, придбаними в Стокгольмі під час міжнародного матчу, але в великому ділі він ніколи не завеличується з своїх перемог. Він з тих, котрі чудесно розуміють, що герой, який пишається своїми подвигами і починає загинати кирпу, то — не герой, і його героїчний вчинок тільки «щасливий випадок», як випадкова одчайдушна сміливість у загнаного в куток боягуза. Коли я зустріну Сашка, то, нехай на той час він буде вже тричі Герой Радянського Союзу (а він такий буде), і нехай наша зустріч відбудеться біля його власного бронзового монументу на мармуровому підмурівку,— він скаже мені «здоров, малий», покладе руку на плече і запропонує негайно ж йти на тренівку.

Бо Сашко — Олександр Іванович Морозенко — справжня людина, з молодого радянського покоління юнаків.

Про Асю я досі думав також, що вона справжня людина, і мені дуже прикро і боляче міняти мої про неї думки.

Але я бачу тепер, що вона не що інше, а тільки «дівчина в модному платті з здивовано зведеними плечима». Ви ж знаєте ці плаття, модні тепер,— плечі піднято догори, немов власниця цих плечей з чогось надзвичайного здивувалася та й так, з подивом, закам'яніла на ціле даліше життя.

І мені прикро все це надто тому, що Ася, нехай і в своєму модному платті з здивовано зведеними плечима,— аж ніяк не належить до категорії порожніх, не вартих доброго слова фокс-

тротних дівчат. Такого я ніколи не дозволю собі сказати,— навіть спересердя, як от зараз. Ася Морозенко безперечно дуже цікава і дуже розумна дівчина. В десятилітці вона, дарма, що не була повною відмінницею, завжди мала великий авторитет у товаришів. Вона була широко обізнана в усіх гуманітарних науках, чудесно зналася на історії культури і надто цікавилася літературою. Про Вольтера, Гейне, Байрона чи Пушкіна Ася говорила так, як говорять про осіб, в яких пристрасно, але без надії на взаємність закохані. Але й в сучасній літературі не було такої книжки, якої б Ася не перечитала першою. Дійшло навіть до того, що вже не бібліотекарку, а саме Асю Морозенку питали всі товариші, що їм почитати і чи варта уваги така чи сяка нова книга. Три роки вряд була Ася й редактором нашої шкільної стінгазети і, треба признатися, вона ніколи не переписувала передових з друкованої преси, зате її перу належали всі влучні епіграми та карикатури на ледачих учнів чи неретельних педагогів. Взагалі, в громадському житті нашого класу та цілої школи Ася була, якщо можна так сказати, видатним діячем. Крім того, вона дуже цікавилася астрономією. Про життя беззводу вона розповідала так, немов би проживала не на майдані Руднева, 32, а десь між тими зорями та планетами. І всі ми дуже здивувалися, коли почули, що вона іде на медичний, бо були певні, що з неї буде або літературознавець, або астроном. Її ж так і дражили — «Галілей - Пушкін», а півжартома, півсерйозно пророкували в недалекому часі відкриття Асею нової комети, яку вже наперед охрестили «Кометася». Як було сумно, коли вступ до різних вищих шкіл роз'єднав нас, позбавивши щоденних зустрічей в класі. Але Ася зосталася щирим приятелем всього нашого випуску, і довкола майбутнього доктора медицини і далі дружною сім'єю гуртувалися всі філологи, біологи, технологи, архітектори та фізики з веселого плем'я наших однокласників,— ми проголосили матріархальний провід нашого роду. Як це втішно було збиратися в неї по суботах, без патефона та з заборonoю розповідати анекдоти,— тільки щоб помріяти про наше майбутнє життя! А як радісно було перестріти десь випадково Асю на вулиці й перекинутися з нею кількома словами про щоденні печалі та радощі нашого студентського буття. В Ася завжди знаходилось для кожного розважливе й вдумливе слово,— ніхто не умів так, як вона, порадити твоїми радощами, по сумувати твоєю журбою. Прекрасна дівчина Ася, найкраща поміж дівчат, яких знаю я.

Хіба ж не гірко, хіба ж не образливо, що й у таких дівчат як Ася, може проявитися ця найогидніша вада — зарозумілість, чванство, величання, ще й не своїми заслугами? Як можуть прекрасні якості Асіної натури мирно уживатися з такою мерзеною рисою?

Я так і сказав Асі тоді, невдовзі після тридцятого серпня, пере

здивував її на вулиці,— коли її негідна поведінка стала очевидною для мене :

— Ася,— сказав я,— чи ти не помітила, що останнім часом ти дещо змінилася ?

— Я змінилася ? — здивувалася Ася.— В чому ж я змінилася ? Я схудла ? Це пусте. Ти ж знаєш, що у мене дипломні іспити. За два тижні їм кінець, і тоді все минеться.

— Ні,— відрубав я,— краще б вже ти схудла. Але я не про те. Ти мене не зрозуміла, або навмисне не хочеш зрозуміти, чи, зрозумівши, вдаєш, що не розумієш ...

Ася повела бровами,— от - от, вона ніколи раніше так погорджено в виразом вищості не поводила бровами,— і я, похолонувши в жаху, помітив, що брови Асіни повищипувані і їм надано рисунку стандартної дурнувато - дитячої краси. Чи ці потворні брови були в Асі й раніше, коли я ще не умів глянути на неї критичним оком ? На мій закостенілий погляд, у якому очевидно недвозначно відзеркалилась руйнація світів і ідеалів, Ася пересмикнула своїми навічно, чи принаймні до закінчення цієї ділової моди, зведеними плечима, і одвернулась від мене :

— Я таки справді не розумію тебе.

Я не можу розповісти, як боляче зробилося тоді мені. Але я стримав себе.

— Я маю на увазі,— сказав я,— певні душевні зміни, які, і це бачуть всі, сталися з тобою останнім часом. Певні зміни в твоїй поведінці, в твоїй поведінці ...

— В моїй поведінці ? — знову заграла своїми новими, щойно придбаними бровами Ася, і ніздрі її роздратовано затріпотіли.— Що ти хочеш цим сказати ? Чи ти збираєшся вичитати мені лекцію про моральність ? Мені здається, жодних підстав до того немає, та й взагалі, яке ти маєш право ...

— Ні,— спинив я її обурену мову,— я нічого не можу сказати про твою моральність. Ще б бракувало, щоб змінилась твоя моральність ! Хоча ... Словом, я кажу тільки про те, що ти змінила своє відношення до товаришів, зробилась якась гордовита та велична і ...

— І це давно ? — визивно глянула вона на мене.

Тоді я теж покинув ховати очі і поглянув їй просто в лице :

— З тридцятого серпня тисяча дев'ятсот тридцять дев'ятого року !

— Ти дурень,— сказала Ася по паузі і одвернулась. Її нові брови полізли аж під берет, а здивовані плечі настовбурчились, як вішалка для костюма. На цьому наша розмова й урвалася.

Ася крутнулась і, не сказавши й слова, пішла. А я залишився на розі вулиць Лібкнехта та Раднаркомівської,— немов би чекаючи на тролейбус. Тролейбус був мені зовсім непотрібний, але ж Ася так нагло покинула мене, що я мусів вдатися перед перехожими, що залишилися з власного бажання і за ділом.

Цілу хвилину я дивився Асі вслід. Вона віддалялася, похитуючи модними плечима, і з її рвучкої ходи і розумів, що мої слова її пройняли і вразили. Мені тримтіли руки і смертний холод оповивав мене,— щось таке неначе обірвалось у мене в середині. Потім мене зразу кинуло в пал. Але тролейбус підкотив, і я мусів сідати. Тролейбус ішов у той самий бік, куди пішла Ася, і, випереджуючи її, я висунувся з вікна, щоб глянути на її обличчя. Але Ася помітила мене і одвернулася.

Гірко й досадно було мені їхати тролейбусом. Сумні думки обсіли мене тоді. Я думав про людей, і зокрема — про жінок. Про жінку, як про певну соціально-побутову та біо-кінетичну категорію. Ніде правди діти, нам, мужчинам, поміж усіма іншими властиві й ці огидні житейські вади. Хіба мало в мужській половині людського роду славолюбства, самовеличання, або марночванства? Ми, мужчини, теж уміємо попишатися не по заслугі,— ця бридка капіталістична риса ще не вижита з нашої психіки. Вона держиться, як наслідок перебільшення власних якостей та відсутності самокритицизму,— зробивши на карбованець, ми, багато з нас, ніде правди діти, любимо побундючитися на п'ять. Але ж у жіноцтва ця гидка риса набирає просто мерзенних форм: жінкам властиво чваниться навіть і не своїми заслугами, а заслугами чоловіка, батька, або брата, як от зараз. Це особливо гидко. Ну, скажіть на милість, чим завирила ти, вертихвістко, або й шановна жінко, що твій батько зробив видатний науковий винахід, що твій чоловік віртуоз на роялі, або що твій брат — герой? Чого ж ти чванишся та величаєшся? І навіть не на п'ять карбованців, а на всі двадцять п'ять? Ще, коли б ти була мати, а винахідником, віртуозом чи героєм зробився твій син,— тоді б інша річ. А то ... Ах, як це гірко! І це гірко двічі,— бо виказує ще й другу гидку рису, відспадковану з капіталістичного суспільства і ще зовсім не вижиту в жінок: жити чужим життям, блискотити не власним, а відбитим блиском,— як нова копійка сяє проти сонця і вважає себе щирим золотом.

Ніколи не подумав би, що й наша Ася Морозенко така. Ми звикли вважати її жінкою з нового покоління радянських людей.

За кілька днів я знову зустрів Асю, на вулиці Свердлова.

На моє привітання,— я відкозиряв чітко та вправно, точно за уставом, викинувши руку на рівень плеча,— Ася відповідала так, як я й чекав: трохи примруживши очі, повільним величавим рухом голови згори донизу. Холодно й порожньо знову зробилось у мене на душі.

Але я знову стримав себе, обсмикнув амуніцію, підійшов до Асі і клацнув закаблуками,— як вимагає того наша військова вправа.

— Здравствуй, Ася,— сказав я, вдруге віддаючи честь, чемно та гречно, немов між нами нічого й не трапилося.— Як ся маєш?

— Дякую,— неохоче відказала Ася, підводячи вище свої за-
хідноєвропейські плечі, і, тріпонувши своєю дугастою модною
правою, неувважно глянула на мене.— Дякую, твоїми молитвами.

Крою ударила мені в лице. Що за ідіотський салонний тон,
що за аристократична млявість жестів, що за офіційна холод-
ність погляду! Та ще й ця дурацька, незначуща фраза, позиче-
на з лексикону колишніх вихованок інституту шляхетних дівочь!
І я відчув, як чорна пелена зависає мені перед очима, як серце
віддає,— я збагнув, що гублю Асю остаточно, назавжди, навіки.
Але я збагнув також і те, що не маю права отак просто відійти
геть від свого колишнього товариша. Я збагнув, що повинен сам,
варшій розірвати з ним... Та в такі страшні хвилини обурення
й гнів роблять з людини цілковитого дурня, і я не знайшов го-
трої та вбивчої фрази, щоб належно відповісти Асі і одним
разом знищити її. Я бовкнув найнедоречноше, найдурніше, що
тільки міг бовкнути:

— Ти прекрасно знаєш, що бога нема, і я йому ніколи не
молюся.

Бачили б ви, яку гримасу скривила Ася, чули б ви, як заре-
готала вона! Що то був за бридкий і нахабний сміх! Мені все
затремтіло всередині і перед очима попливли якісь зелені кола.

— Та що ти кажеш!— реготала Ася.— Ні, справді? Бога
таки нема? Це ти власним розумом дійшов, чи тобі по секрету
сказали? І ти йому ніколи не молишся? Ах, яка ж ти цяця!

Як бачите, її відповідь теж не могла претендувати на дотеп-
ність, але вона була тільки в тон моїй ідіотській заяві. І пере-
вага в нашій дискусії була безперечно на Асіному боці.

Почуваючи, як я блідну, я зробив крок до Асі. Але знову я
отримав себе. Ми ж були не в п'ятому класі, і я вже давно
отратив право дати кривдникові ляща, якщо цей кривдник був
кривдицею, тобто, з косою і в спідниці. Вже давно ми з Асею
стали особами різних статей, мужчиною та женщиною, і тепер су-
перечки між нами не могли вже розв'язуватись щиро, по-справж-
ньому, без додержання міжстатевого етикету. Крім того, я був
молодший лейтенант Робітничо-Селянської Червоної Армії, і не
могло бути й мови про якусь нечемну поведінку до жінки, нехай
і давнього, колишнього приятеля. Я виструнчився, підтяг амуні-
цію і відкозиряв, даючи зрозуміти, що розмову між нами кінче-
но і, очевидно, назавжди.

Та, признаюсь, мені таки забракувало сил відійти зразу, і я
зробив ще кілька кроків поруч з Асею. Серце щеміло болісно й
госкно: я втрачав найкращого приятеля моїх дитячих і юнаць-
ких років, втрачав безповоротно, на все життя, втрачав не з
вітливою пам'яттю, а з недобрим почуттям.

Біля мосту через Лопань Ася спинилася — їй треба було звер-
тати праворуч. Запитливо глянула вона на мене — куди мені: з
нею, чи в інший бік? О, певна річ, мені треба було в інший бік,

якраз ліворуч. Але, прощаючись і потискаючи їй руку,— я потискав останній раз у житті Асіну руку,— я не витримав і все ж таки сказав ще. От що я їй сказав,— голос мій був глухий і далекий :

— Слухай, Асю Морозенко,— сказав я,— а чому ти не пишався козаком Морозенком? Пам'ятаєш, був такий славетний український народний герой? Отой, що «пани його ані били, ані в чверті порубали, тільки з нього молодого живцем серце взяли». Га? Може ж таки й він був твій далекий родич? Я б на твоєму місці, право - слово, запишався б. Морозенко ж! «Ой Морозе, Морозенку, ти славний козаچه! За тобою, Морозенку, вся Україна плаче» ...

Ася дивилася на мене уважно і гостро, але тільки одну мить. Та за цю мить я виразно побачив, як займався й розгорявся в її зіницях злий, зеленкуватий вогник. Потім вона пересмикнула своїми модними плечима і примусила свої перукарські брови виобразити безжурні веселощі :

— А я й пишаюся ... козаком Морозенком! — зухвало хихикнула вона.— Ще й як! «Аж зза гори високої горде військо виступає, а поперед Морозенко сивим конем виграває» ... Прощай!

І вона пішла.

Я стояв на розі, ні в сих, ні в тих. Я знищено дивився, як зникала Ася з моїх очей. Вона віддалялася чудернацькою, невластивою їй фокстротною ходою. Такою ходою вона йшла геть з мого життя.

Гнів і лють раптом вдарили мені вітром в голову :

— Сестра героя! — гукнув я їй наздогін.

Ася мабуть почула, бо миттю глянула через плече. Але зразу ж зникла за рогом на Червоножовтневу.

Так загубив я Асю Морозенко,— колись чудесну дівчину звихнуту і зламану в труднаціях складних обставин нашого часу. Вона впала на полі брані між новими й старими елементами і нашої психіці ...

Я не буду критися з своїми почуттями і не вдаватиму, що пережив всю цю історію з цинізмом ферта чи байдужістю дон жуана. Я признаюсь, що в ту пору навіть позаздрив усяким фертам і всім дон - жуанам. Ферт чи дон - жуан з такої нагоди плюнув би через плече і посвистуючи пішов би шукати собі інші пригоди та інакших вигод. Зо мною так не було. Кілька днів після цієї останньої зустрічі з Асею я ходив немов у якомусь тумані. Все на світі стало мені немиле й гидке. Все зробилось порожнім та нецікавим. Чого вартий був для мене світ,— без Асі Морозенко.

Я був, як у тумані, і мимоволі різні докучливі й дратівливі спогади раз - у - раз виникали передо мною. То я згадував, як уперше побачив Асю,— це було ще в третьому класі, і вона прийшла в синьому платтячку з червоним піонерським галстуком, а на лобі в неї було дві фіалкові чорнильні плями. То мені вер

алого, ні у шостому класі ми з Асею сиділи на одній парті і
вона, коли мене кликано до дошки, намагалася підставити мені
п'явку. Одного разу я таки не оберігся і здорово гепнув долі,
прегарно розквасивши собі носа. Я тоді дуже набив її, і ми аж
два дні між собою не балакали. То раптом лізло в пам'ять, як
у дев'ятому класі ми пішли з Асею гуляти до Лісопарку і зби-
рали дівночки на галявині у Померках. Западало вже надвє-
ір'я, і сонце щойно сховалося за лісовим обрієм. Гайвороння
зграями перелітало понад деревами, в ставку крехтали жаби, десь
сміялися дівчата, вертаючи з поля,— а захід був рожевий, туман-
ний, загадковий, як саме майбутнє життя. Я був дуже схвилю-
ваний тоді, і Ася — я відчував це точно — хвилювалася так са-
ме. Вона думала — я знаю це напевне — про те саме, про що
і я ... За кілька днів ми були у Асі в гостях, грали в поштаря,
і мені випало передати Асі лист з червоними марками. Ми довго
не хотіли цілуватися. Ася пручалася, я опинався,— і нарешті нас
поцілули одне до одного. Ася тицнула мене носом у щок, а я
таки наважився цмокнути повітря біля її вуха. Волосся її пахло
якось особливо загадково й хвильно. В ту хвилину мені чогось
виник перед очима образ нашої прогулянки в лісі і я дав би
собі голову зрубати, що Асіне волосся пахло точнісінько так, як
пахла того вечора трава на галявині за Померками ... В десятому
класі ми разом з Асею готувалися до випускових іспитів. Треба
признатися, що в мене завжди були хвости з історії та з лі-
тератури. Не скажу, щоб мені якось особливо не лежало серце
до цих наук, але, справді, мені завжди здавалося, що історії
слід би починалися з того моменту, як прийшло в світ наше по-
коління, а література враз стає такою нудною, коли, перечитав-
ши цікаву та захоплюючу книжку, починаєш запам'яť, як
хто з героїв позитивний, а хто негативний, та який клас суспіль-
ства кожен з них репрезентує. От тоді, перед іспитом з літерату-
ри, я й наважився вперше поцілувати Асю в щок. Вона розпо-
відала мені захоплено про Наташу Ростову, про образ жінки в
російській та українській літературі,— її обличчя розшарілося і
мені в голові пішов якийсь туман. Право - слово, все це вийшло
якось мимо моєї волі. Ася реагувала на мій поцілунок так : вона
не потуриала мені далі, але вона й не потурила мене. Вона тільки
раптом змовкла і похилилася нижче до книжки, яка лежала пе-
ред нами. А вухо її зробилось раптом багряне. Кілька секунд
вона мовчала, бігаючи очима по рядках «Войны и мира», потім
заговорила знову, немов би нічого й не трапилося. А трапилося
так багато ...

Мила Асю, якби ти знала, скільки разів,— сімсот двадцять
дев'ять, бо це було протягом двох років, з яких один був ви-
сокосний,— я, вертаючи додому, замість іти собі по проспекту
Сталіна, як мені треба, робив гак через майдан Руднева,— щоб
пройти під твоїми вікнами, в надії зустріти тебе ! І от ...

І от, я подивився тобі вслід останній раз у своєму житті, на розі вулиць Свердлова та Енгельса.

Я буду відвертий. Перше, за чим пожалкував я тої хвилини це — що в польську кампанію 39 року наша частина не була відправлена на звільнення Західних українських земель. Мені страшно захотілося, щоб у нас почалася війна, мені припало негайно їхати на фронт і там полягти смертю хоробрих за вітчизну. Я вжувив собі, як повідомлення про мою загибель доходить до Асі. Вона гірко побивається, щиро кається і тяжко катується. Ні,— війна нехай справді буде, але мене не вбивають і я, тільки легко поранений, повертаюся Героєм Радянського Союзу. От тоді своєю поведінкою я повчу Асю і покажу їй, якими повинні бути наші люди,— навіть ті, які самі, важачи власним життям, заслуговують високу нагороду і пошану цілого народу. Ми повернемося Сашком Морозенком разом,— він буде вже двічі герой,— і прийдемо просто до нього, а не до Асі. Ася, правда, буде дома та кож. Я привітаюся до неї тепло й товариськи, немов між нами нічого не сталося, але — стримано, без надмірної афектації. Мати, батько та менші Асіни й Сашкові брати оточать нас,— вітатимуть, піклуватимуться,— і в один голос благатимуть нас розповісти про наші пригоди на війні та про ті подвиги, які зробили з нас Героїв Радянського Союзу. Ми відмовчуватимемося, уникатимемо,— і нарешті розповімо коротко й скупі, більше про інших, аніж про себе самих. І всі бачитимуть нашу скромність, розумітимуть, що ми не розповідаємо й десятої частини всіх наших героїчних учинків,— і з захопленням поглядатимуть на нас. А Ася, навчена цим, усвідомить тоді свою мізерність і — пишатиметься мною.

Такого не буде. Як побачите далі з моєї розповіді, такого не було: на розі вулиць Свердлова та Енгельса я останній раз на моєму житті поглянув з ворожістю Асі вслід...

Вам зрозуміло тепер, що колишня моя приятелька, Ася Морозенко, не варта й доброго слова? Мені дуже ніяково й прикро,— я прошу це дарувати мені,— що я так довго розповідаю про неї. Але я розповів про історію з Асею тільки для того, щоб більш яскравим і повчальним було моє оповідання про зовсім іншу дівчину. Не криюся,— я хочу їх порівняти, я хочу, щоб ви, почувши обидва оповідання, самі порівняли їх. Бо Ася своєю негідною поведінкою зганьбила, вважаю я, ціле наше молоде покоління, і я мушу звернути вашу увагу на інших дівчат, зовсім не таких, як Ася. Я розповім вам про іншу дівчину, яка мала всі підстави запишатися, та ще й не чужими, а своїми власними заслугами, а от же — не запишалася. Моя розповідь буде про дівчину-героя, з якою довелося мені зустрітися на фронті. Нехай перечитавши це оповідання, Ася зрозуміє сама, чого варта вона з своїми модними бровами та західноєвропейськими здивованими плечима!

Річ у тому, що зовсім невдовзі після нашої останньої зустрічі в Асею,— на зиму тридцять дев'ятого року,— мені таки довелося їхати на фронт. Провокаційна поведінка білофінів примусила наш уряд гідно їм відповісти,— аеропланами, танками і гарматами. Наш піший батальйон лижників був також відправлений на фінський фронт, і я прийняв командування над моїм взводом. В бої ми вступили в січні місяці сорокового року,— а самий розпал лютих сорокоступневих морозів.

Наш батальйон займав позиції на західній частині фронту,— в снігових просторах Іоенсууйського плато. Якщо, звісно, можна найменувати «плато» цю рівнину, дещо вигорблену до нашого кордону своїм східним краєм між Піеліс-Ярві та озерами системи Хентуайнен. І, якщо дозволено буде сказати «займав позиції» про невпинний марш, коли «зайнятих», тобто, освоєних і укріплених позицій зовсім не було, а щодня, щогодини ми займали нові позиції. Отже, я вживаю тут цей термін не в специфічному нашому військовому розумінні, як означення вихідних позицій, а в образному його тлумаченні, відзначаючи цим самий неспинний процес займання нових рубежів.

Ми посувалися півкілометра — кілометр на добу,— в постійних боях з зустрічними розкиданими ворожими загонами. Але затримував наше пересування зовсім не стан постійного бою і навіть не загальновідома й дошкульна тактика білофінської армії — рясне мінування своїх відступів. Нас у цьому разі затримувала сама природа. І не стільки лютий мороз, як рельєф та умови місцевості.

Треба сказати, що фінляндський ландшафт дуже своєрідний і надзвичайно втішний для ока цікавого мандрівника. Але він аж ніяк не сприятливий для ведення воєнних операцій. Хто знає з військової термінології вираз «пересеченная местность», той насправді зрозуміє, що то за капосна штука, тільки побувавши на землях Суомі. Не знаю, як було іншим нашим частинам в південній та південно-західній або північній частині фронту, але на нашій ділянці вся місцевість була «пересеченная», і ніколи інакша. На нашій путі лежала рівнина, часто загроможжена скелями, або вигорблена моренними пагорбами, та ще й з незчисленними озерами і озерцями між ними, а довкола розлогими нескінченними болотами. А там, де болота кінчалися, там зразу починалися густезні ліси. Озера ж і озерця, дарма що вже котрий день не спадав сорокоступневий мороз, ще не скрізь замерзали, бо, треба вам сказати, фінляндські озера — це скоріше річки,— вони здебільшого мають течію і місцями ця течія набирає швидкості водоспадів. Отже, широкі озерові плеса, скуті тепер грубезною кригою, чергуються з незамерзлими страшними бистринами,— їх не переплисти, через них не перекинути й понтонів. Та їх майже й не видно в густезному тумані, що здійснюється в морозяне повітря з швидкої води. До них і піді-

йти близько майже неможливо, бо береги взялися похилою, слизькою льодовою шкориною. Зима сорокового року, як ви пам'ятаєте, була не тільки люта, але й сніжна,—і вся Іоенсууйська рівнина була вкрита грубезним шаром снігу, в метр і півтора.

Таким чином, ви розумієте, що поза всіма труднощами «пересеченной местности», виникла ще й ця трудність переборення величезного снігового покриву. Обставини, отже, були аж ніяк не сприятливі для дій важких наземних родів військ,—і танкам, і бронемашинам, і гарматам важкувато було долати страшну снігову глибочи́нь. Тому особливу роль відігравали в зв'язку з діями авіації саме піші частини, а надто — наші лижні загони. Ми, лижники, наздоганяючи та знищуючи ворожі групи, викидалися далеко вперед, поки машинізовані частини пробивали собі путь крізь ліси, обминали скелі та морени, розпушували сніг і стелили через болота помости з сосни та ялини. Ми, лижники, пересувалися переважно здовж озер попід лісом та хащами низькорослого чагарника, чудернацької кущавої берези та рябини. Звідси ми кидалися в атаку на укріплені морени, які мали б стримувати наше пересування на південь, звідси ми ворошиловськими пострілами знімали поодинці фінських снайперів, підвішених високо на деревах, звідси ми відкривали кулеметний огонь по групах лижників білофінів. Кулемети ми волокли за собою також на лижах. Надзвичайна річ ці лижи. От уже ніколи б і не подумав, катавшись в вихідний день по алеях харківського Лісопарку, як знадобиться мені це моє немов би й невинне майстерство. Яке видатне значення мав цей прекрасний, радісний і здоровий вид спорту в справі розгрому фінської білогвардійщини! Справді,—думаючи про оборону країни, ніколи не хestуй нічим: і лижі, і коньки, і плавання, і велосипед, ба й якийсь волейбол згодяться тобі на війні в сто крат більше, ніж ти можеш собі уявити за мирного часу. Спортивна вправність допоможе тобі не тільки перемогти, а й — вийти переможцем та зостатися живим.

В нашому батальйоні не тільки бійці, але все обслуговування було поставлене на лижі. На лижах подавали нам вогневі припаси, на лижах підвозили й провіант. Батальйон розтягся по фронту на кілька кілометрів,—і нашим інтендантам-лижникам було до біса мороки. Я певний, що там, у лісах і між моренами Фінляндії, радянськими червоноармійцями був поставлений не один світовий рекорд на швидкість чи витривалість лижника. Особливо це треба сказати про нашу медико-санітарну службу. Санітари, фельдшери, ба й лікарі носилися на лижах від батальйонного й полкового медпункту до кожнісінької передової точки й назад, поспішаючи подати допомогу та транспортуючи поранених у тил. Ми, бійці, та й ціла наша країна, чули вже раніше, в час боїв в районі озера Хасан, або біля озера Буір-Нур, про віддану і героїчну поведінку наших військових медиків. Імена

Героя Радянського Союзу військлікаря 2-го рангу товариша Бегунова, або військлікаря 3-го рангу орденосця Нефедової, та інших,—відомі кожному з нас. Але, даю слово, всі санітари, фельдшери та лікарі в наших частинах дійової армії Фінського фронту були нічим не гірші від героїв Далекосхідної.

Нашого батальйонного лікаря поранило під час його вилазки на допомогу бійцям, що штурмували ДОТ'и, заховані за мореною між скель та снігових наметів над озерцем, назви якого ми не знали, але яке так і найменували «Рябошапківське», від привіща лікаря Рябошапки. Товариша Рябошапку евакуювали в шпіталь, і на його місце був того ж дня призначений новий лікар,—з молодих цьогорічних дипломантів, як це зразу ж стало відомо. Він був не з нашого батальйону й полку і прибув на фронт пізніше, з запасним поповненням.

От про цього нового нашого батальйонного лікаря я й хочу розповісти, коли згадую про всю ту прикру історію з Асею Морозенко.

Новий наш батальйонний лікар був теж дівчина. Я не бачив її в перші дні по її прибутті, бо якраз був з моїм підрозділом далеко попереду батальйону, переслідуючи групу фінських снайперів, яких ми зігнали з дерев і гнали тепер з лісу на рівнину. Ми повинні були не дати їм утекти, і знищити їх. Тому нам не було часу прислухатися до батальйонних новин. То зв'язківці та кодаки, які підносили нам набої, а надто поварчуки, які приставляли нам харч, принесли до нас цю новину: до батальйону прибув новий лікар, дівчина чудової вроди, брюнетка. Ми охоче посміялися з того, що сердешній брюнетці буде не з медом, і нехай пачувається, щоб не посивіти,—ми мали на увазі, що під морозцю, якою бралося волосся, не дуже то й розбереш, хто тут брюнет, а хто блондин. Але мій помічник, молодший лейтенант Дубко, того ж вечора, при світлі місяця, потай поголив собі бороду й вуса. На наші смішки, другого дня, при світлі сонця, він, соромлячись, пояснив, що зробив це про всякий випадок, бо ж, в разі поранення, незручно радянському бійцеві показатися молодій гарній лікарці зарослим і заштитиним. Та другого дня зв'язківці принесли вже й свіжі новини про нашого нового лікаря: новий лікар, брюнетка, чудової вроди, в умовах польового госпіталю, зробила надзвичайну операцію старшині третього взводу, врятувавши його від певної загибелі. Ми дуже раділи й похвалляли нового нашого лікаря, бо старшину третього взводу, відомого спортсмена-штанговика, любили всі. А поранений він був тяжко і ніхто не думав навіть, що він зостанеться живий. Та прийшов третій день, і прибулі зв'язківці знову захоплено розповідали нам про нового лікаря,—тепер уже чисті легенди. Вправна лижниця, нова наша лікарка, під безперервним огнем фінського кулемету промайнула через галявину в добрий кілометр і подала допомогу підрозділові, що напосідав на ДОТ'и.

біля великого озера, за лісом. Коли ж другий підрозділ того ж таки дня пішов штурмом на ДОТ'и між скель, лікарка йшла за цепом слід - у - слід, подаючи допомогу пораненим на місці бою теж під безперестанним вогнем.

На четвертий день, розповідаючи про нові подвиги молодого батальйонного лікаря, наші зв'язківці вже казали на неї «сестри героїв», — так, з їх слів, прозвали сміливу лікарку в батальйоні з її відвагу та відданість пораненим бійцям. У нас склалося таке враження, що всі вони там у батальйоні просто - на просто закохалися в свою лікарку. І ми таки дозволяли собі трохи покепкувати з приводу цього, правда, не без заздрощів, бо досі чорнявої «сестри героїв» ще не бачили, а побачити на фронті, в лісах, снігах і холоднечі, дівчину та ще й гарну — це, знаєте, дуже втішно. Сподіватися на її скору появу у нас теж не було підстав, бо в нашому підрозділі був фельдшер, і ми цілком обходилися його допомогою, транспортуючи вночі поранених у тил.

Але це прекрасне прозвище «сестра героїв» мимоволі навело мене на спогад про Асю, про той день, коли на розі вулиць Свердлова та Енгельса я гукнув їй наздогін оте презирливе — «сестра героя». Отже, — були у нас справжні дівчата, які вміли щось крім вищипування брів та варті були чогось і без запаморочливих західноєвропейських плечей! А Ася, — вона не вартала й того прозвища «сестра героя», бож, як бачите, це зовсім не глузливе назвисько, а — високе народне звання!

Власне, саме цей спогад про Асю та збіг двох зовсім різних значенням, але однакових звучанням, прозвищ, — і накинув мені думку написати цей начерк, щоб, не криюся, порівняти та протиставити двох дівчат нашої доби одна одній.

Познайомитися з легендарною вже «сестрою героїв» мені прийшлося зовсім незабаром, і я не сказав би, щоб обставини знайомства були затишні.

Діло було так:

Ми обходили з півночі озеро - річку, шукаючи місця перехопитися на той бік. Це нам було конче потрібно, бо сьогодні вранці ми раптом виявили, що група снайперів, яку ми гнали по цьому боці озера, раптом опинилася по той бік бистрини. Заховавшись в тумані, вони відкрили по нас жаркий вогонь. Отже, — виходить, десь там бистрина кінчалася, і було плесо, скуте кригою. Нам треба було неодмінно ліквідувати снайперську групу, бо інакше весь наш батальйон підпав би під обстріл з тилу. Другої ж ночі, користаючи з місячного сяєва, ми вийшли з лісу й подалися вгору на північ. Справді, не далі як за кілометр ми замерзле плесо знайшли. Саме тут пройшли й білофіни, снігу сьогодні не падало і ми виразно бачили полозки від фінських лиж на узліссі. Але узлісся обривалося від плеса за кілька гонів і далі до замерзлого плеса була відкрита рівнина, під грубезним шаром снігу. Влітку тут було розлоге болото, але тепер це була

іляки рівнина, снігове поле, рівне, як долоня, відкрите на півкілометра. Ясно, що це був єдиний підступ до снайперовського лігва, і десь у кущах чатував їх кулемет, готовий щохвилини пронизати сотнею куль кожного, хто поткнеться на цю широку снігову галявину. «Поле смерті» — так уже прозвали ми цю галявину, навіть ще не ступавши на неї.

Та — бойова операція була надто важлива. Почекавши, поки місяць заховається за хмари, ми враз цілим взводом звелися на рівні, і кинулися льотом, щодуху через галявину до наміченого рубежа, прибережних кущів. Побоювання наші були цілком справедливі. Дарма, що місяць вже не світив, дарма, що всі ми були в білих халатах, — ворог відчув наше пересування, коли ми не встигли перебігти й половини смертної відстані. І тої ж секунди зарокотів кулемет, та не один, а зразу три, з трьох сторін.

Я добіг до рубежа одним з перших і впав у кущі. Ворожі кулемети негайно ж ушухли, — кляті біляки берегли набой. В мертвій тиші безвітряної північної ночі я пошепки наказав по ланцюжку подавати бійцям голос і перелічив мій взвод. Трьох не було. Тільки трьох, — це було щасливо. Якщо в таку хвилину доречно говорити про щастя.

Коли вдруге на місяць насунулись хмари, а з недалекої битрини передранішній вітерець дмухнув ще й туманом, — нам пощастило встановити з ротою на узліссі зв'язок і підтягти до себе трійцю наших сердег.

Один був забитий наповал, два інші — тяжко поранені. Вони потребували негайної, кваліфікованої медичної допомоги, інакше їм загрожувала загибель від утрати крові й морозу. Але найгірше було те, що один з цих двох якраз був наш фельдшер. Ми, правда, встигли негайно повідомити роту про стан речей та потребу негайної медичної допомоги, але на тому наш щойно встановлений телефонний зв'язок урвався, а вже сивіло, надходив ранок, і годі було й мріяти про налагодження дроту чи організацію живого зв'язку через оте прокляте «смертне поле». Отже, до ночі ніхто з роти до нас не підійде, і бідолаха фельдшер та другий поранений, а з ними і всі товариші, яким судиться цього дня скуштувати білофінської кулі, будуть засуджені на загибель.

Та війна є війна, і ми повинні були дбати про інше, — як найкраще заховатися та замаскуватися від снайперського вогню, а головне, порозмислити, як нам вибити ворога з кущів по той бік замерзлого плеса.

Тим часом розвиднилось зовсім, і між нами та фінами розпочалася дуель. Ми не бачили одне одного, але місце їх залягання нам було видиме, так само, як було видиме і їм наше. Ми держали під вогнем їх кущі, вони обстрілювали наші. Звичайно, десятків зо два кулеметних черг з нашого кулемета прочесали б їхнє лігво з краю в край, але кулеметних стрічок у нас було не

вище голови і ми не мали права витратити їх ураз,— адже до ночі нам не могли підкинути вогневого припасу з роти. Тому я наказав взяти кожний кущик на тому боці на індивідуальний простріл. Фіни відповіли аналогічною тактикою.

Годину чи дві тривала ця сліпа дуель. Щохвилини то з нашого, то з фінського боку гримів постріл, і куля то рубала гілля на ялиннику на тому боці, то трошила наші корчі. Ми могли б, звісно, не відповідати зовсім, щоб таким способом утворити враження, що покинули місце бою, але тоді фіни відійшли б у ліс і втекли. А ми не мали права пустити їх між пальці,— ми повинні були ліквідувати їх усіх до останнього, щоб розчистити путь батальйону. Отже всю їх увагу нам треба було привернути на себе.

До кінця другої години дуелі я вже бачив, що фінів відповідає менше,— очевидно наші стрільці таки прочистили трохи їхні лави. Але не без утрат було й у нас. Все частіше підповзав до мене старшина і рапортував про поранення того чи іншого бійця. Тепер поранених у нас було вже шестеро. І кваліфікованої медичної допомоги їм не міг подати ніхто. Фельдшерові гіршало, він лежав не при пам'яті.

Раптом, з фінського лігва застрочив на нас кулемет. І зразу ж другий. Що за okazія? З якою це метою вони наважились на втрачання набоїв? Я заборонив нашому кулеметникові відповідати, і поплазував з біноклем до крайнього куща.

Та бінокль потрібний не був. Я й без нього вже побачив причину несподіваного фінського «марнотратства». Зза кущів з того боку враз звівся рідкий цеп і кинувся бігцем на лід плеса.

Я чекав, поки цеп добіжить до середини плеса. Чому — атака? Для чого — атака? Атака була безглузда і приречена на загибель. Фіни безплатно віддавали життя своїх бійців. Чи вони сподіваються, що в нас уже зовсім немає набоїв?.. Пізніше ми дізналися причину цієї та дальших рясних атак: перед нами був зовсім не «той берег», а тільки видовжений косою остро́в, отже фінам треба було видертися з нього до ночі, бо, тільки запала б темінь, ми б узяли їх у кільце. Я підпустив фінів до середини плеса, і махнув кулеметникові.

Дев'ятнадцять біляків zostалися на льоду, і тільки один добіг назад до кущів.

У нас фінське кулеметне прикриття атаки вичесало ще трьох бійців.

Саме в цей час і підповз до мене старшина і рапортував:

— Товаришу лейтенант, всі поранені знесені за морену, і товариш лікар робить їм перев'язки.

— Які перев'язки? Який такий лікар? — видивився я на мого старшину, і, признаюся, у мене майнула думка, чи не збожеволів він. Але я мусив урвати нашу розмову, бо якраз знову заторохтіли кулемети з того боку, і фіни кинулися в другу атаку. Те-

чар вони неслися на лижах ще рідшим цепом, ніж першого разу.

Коли за кілька хвилин атака була відбита,— на льоду зосталися ще шестеро фінів, а четверо добігли назад,— старшина знову доповз до мене і докінчив свій рапорт. Поранені наші справді були за мореною і лікар, справжній лікар робив їм перев'язки, а фельдшерів тут же на снігу накладав шви.

Лікар — то й був наш новий батальйонний лікар, ота чорнява легендарна «сестра героїв».

Першої хвилини, зрадівши з того, що наші поранені дістали потрібну медичну допомогу, я навіть не подумав про те, звідки міг узятися тут лікар, яким же чином перехопився він через оте «смертне поле», півкілометрову рівну відстань, прострілювану фінами достоменно цаль - у - цаль. Але, коли й третя атака була відбита, і в мене знайшлося кілька вільних секунд, щоб повернутися думкою до поранених і лікаря,— то я вирішив був, що її «викуто» нам на парашуті. Я, проте, відразу ж збагнув, що це неможливість, бо через надзвичайно несприятливі атмосферні умови сьогодні дій авіації не було, і бути не могло. Звідки ж узявся лікар, як добулася до нас через «смертне поле» наша «сестра героїв»?

Я покликав старшину, і він розповів мені — як.

Не мавши змоги перехопитися через «смертне поле» на лижах, наша «сестра героїв» вирішила добути до нас зовсім нежданим способом. Шар снігу на болоті був завглибшки метрів з півтора. Зверху морози прихопили його твердою шкориною, але зі зноду, під шкориною, сніг лежав пухкий, неспресований ще й м'який. І «сестра героїв» вирішила пройти до нас ... попід снігом.

Вона викопала в сніговому наметі яму до самісінької землі, влізла до цієї ями і взялася копати траншею, ні, не траншею, бо ж зверху була шкорина, а щось подібне до шахтного штреку, або, вірніше, гезинку — вузьку й тісну кротову нору. Лігши долі черева і зариваючись головою в сніг, вона поплазувала попід верхнім твердим покровом снігу в напрямі до місця нашого залягання. Відразу вона працювала звичайною лопатою, викидаючи сніг позаду себе, але далі рила вже самими руками, перед собою, спресовуючи сніг направо й наліво. Вона неначе пливла під снігом, занурившись, животом тягнучись по землі і роблячи руками рухи, схожі на ті, які роблять плавці, пливучи стилем «кроль». Склепіння над собою вона підминала головою й спиною. Це «склепіння» з сипкого морозяного снігу негайно ж завалювалося позаду неї. Інколи, коли дихати ставало важко, бо дихати під снігом можна, але трудно, вона проштрикувала снігову шкорину над собою і припадала лицем до цього примітивного вентилятора, перевернувшись горілиць. Та затримуватись так не доводилося, бо від дихання сніг починав танути і снігова шкорина могла завалитися, виказавши її фінським кулеметникам. Орієнтувалася вона в своєму сніжному, сиво-білому півсмерку

виключно по наших пострілах. Почала вона повзти зразу, одержавши наш виклик о поміч навітанку, і пропливла ці півкілометра снігової пучини під смертним полем — за три години. Її кожух на животі протерся до гімнастюрки.

Мушу признатися, що, коли я почув цю розповідь від старшини, мені аж серце зайшлося. Ми, бійці, звикли на фронті і до смерті, і до крові, і до героїчних учинків. Але сльози побігли в мене з очей, коли я уявив собі цей сніговий крос по класу жінок. Та плакати на півночі не годиться — сльози замерзають на віях і склеплюють повіки. Я гукнув відділкового, передав йому командування і поповз був до морени, щоб особисто віддати честь відважній дочці радянського народу.

Та не зробив я й двох кроків — якщо рух плазом по землі можна назвати кроками, аж фіни кинулися в четверту атаку. Я повернувся назад.

Це була вже й не атака, а скажений, одчайдушний, останній стрибок засліпленого відчуттям неминучої загибелі звіря. Фіни звелися всі — біля ста, вп'ятеро більше, як нас, тільки два кулемети гуркотили з куців, — і понеслися через засніжене льодове плесо, короткими ударами жердин збільшуючи і без того страшний розгін лиж. Вони лементували диким гвалтом і снігова курява хмарою повила їх цеп.

Я підпустив снігову хмару на третью відстані від нас, і гукнув кулеметників. Два кружала набоїв — це були рештки нашого кулеметного припасу. Хмара заклубочилася і, лишаючи позаду себе білі тіла, підкотила вихором до нашого берега. Тоді я звівся й закричав:

— Прийнять на штики!

І мої бійці зметнулися зза корчів, назустріч білій навалі.

Рукопашна з рештками біляків, які перебігли таки плесо, тривала кілька хвилин. Нас залишилося п'ятнадцять і в полон ми взяли двадцять одного. Про це мені розповіли пізніше, — коли я прийшов до пам'яті в госпіталі. Фінський ніж проколов мені бік, а перед тим кулею трохи покришило череп. Але впав і знепритомнів я пізніше, коли здоровенний з рудою бородою фін потяг мене по раненій голові лижною жердиною.

Я очунився аж надвечір, у батальйонному медичному пункті, коли мене готувалися транспортувати у тил.

Коли я почав себе відчувати, я ще нічого не бачив — чорний морок завис мені перед очима. Але мене страшенно пекла спрага, і я вже збагнув, що я живий і очевидно в госпіталі, — не скажу чому, а збагнув.

— Сестро, — попросив я, — води!

Вода зразу ж з'явилася біля моїх вуст. Свіжа заправлена чимсь кисленьким вода. Яке то було щастя ковтнути тієї води! Ковтнувши, я відчув, що морок перед моїми очима розходить, що близько є якесь світло, і незабаром це світло було перед

моїми очима: звичайний ліхтар «летюча миша». І перше, що я побачив крізь розсіяний морок, було обличчя Асі Морозенко.

І занюхався, розуміючи, що це омана, мара.

Голова мені страшенно боліла, голова розвалювалась,— біль, лавалася, жив в кожнісінькій краплині мого тіла. Я хотів, лишень, заснути, але тут щось трапилось і далі я знову нічого не пам'ятаю. Очевидно, я втратив притомність.

Коли я вдруге опритомнів, мені було значно легше,— не пам'ятаю, а якась інша інстанція моєї істоти зберегла мені відчуття, що зо мною щойно щось робили, не то кололи, не то давили. Очевидно, мені робили якесь впорскування. Я розплющив очі і тепер бачив цілком виразно: надо мною був парусовий намет, ліхтар «летюча миша» стояв на землі обіч нош, а, стоячи навислоюшки з другого боку, до мене схилилась Ася Морозенко.

Це була не Ася Морозенко. То був лікар. В білому халаті і туго пов'язаній білій хустинці на голові. Спід хустинки вибивалися кінчики чорних кучерів. То був наш новий батальйонний лікар,— це я зразу зрозумів, дарма, що досі його так і не бачив. *То була наша славетна «сестра героїв».*

Але це була разом і Ася Морозенко. Вона сама.

Ще ніколи не було мені так соромно. Який же я був ревний дурень!

Думки мені плутались, спина боліла, розпадалася голова. Але мені доконче потрібно було щось сказати Асі. Ася очевидно зрозуміла моє бажання з моїх зусиль. Вона суворо похитала головою і приклала палець до своїх вуст. Очевидно, мені не можна було говорити. Але я все ж таки повинен був щось сказати і таки спромігся розтулити рот. Тоді Ася мерщій поклала свою руку мені на лице і сердито намружила брови. Вона категорично забороняла мені говорити.

І долоня тісно притулилася до моїх губ, і єдине, що міг я зробити — це тихенько поцілувати Асіну долоню.

Київ, 1940 р.

Іван Чумаченко

ТРИ ТОВАРИША ЙДЕ НА ПАМІР

Вилітають вітри із гір
І орлиний розносять клекіт,
Верховини горять далекі
Світанковим огнем од зір ...
Три товариша йде на Памір.

Вже розвіялась снів каламуть
У підгорній прозорій тиші ...
Вони вірно несуть у душі
Юну силу. — Щаслива їм путь! —
Вони партії волю несуть.

Перший мріє про вільні вершини,
Не розвідані зроду людьми;
Де притулок знайшли серед тьми
Темні грози і блискавки сині, —
Знайде славу він там батьківщині.

Ваблять душу другого не грізні,
А багаті міжгір'я глибокі,
Що сховали од людського ока
Скарби мідні і срібні й залізні ...
Він багатство там знайде вітчизні.

Третій прийде — де жовта юга
Й тихі ночі стоять на кордоні,
Грізну зброю він візьме в долоні.
О, та зброя усім дорога!..
В край закрие він вхід ворогам

Вже сліди прохолоди від зір ...
Верховини горять недалекі.
Виростає орлиний клекіт
Із ояснених ранком гір ...
Три товариша йде на Памір ...

Алма - Ата, 1939 р.

Віталій Петльований

КОМІСАР

ПОЕМА

I

Як два полумиски долина,
Глибоке небо понад нею ...
Останні зорі бистроплинно
Нічною сходять течією.
І місяць блідне, срібним краєм
Запурившись в озерну воду.
Орел клекоче і злітає
В передчутті нового сходу.
А в небі рокіт, в небі грози,
І хмари, сповнені тривоги,—
Важкі, могутні бомбовози
Вернулись з дальньої дороги ...

Маленька пташка в небі гралась
Та й залетіла у кабину,
Повір'я Гомону згадалось:
„Приб'ється птах — сумна причина“.
Перед очима склалось з літер:
„Хворіє син, приїдь додому“.
Якби він міг — домчав як вітер,
Віддав би кров свою малому.
Думки ... думки ... щось давить скроні,
Неначе обручі - закови ...
І пташка тиха на долоні
Сидить без пісні, без розмови.
Лиш в далині гармати грізні,
Шрапнеллю сіючи навколо,—
Клянуться в вірності вітчизні
На узбережжі Халхін-Голу.
В степу бої, скажена спека,
Каміння дике вигоріє ...
А в юрті прохолода ... Далека
Вітчизна в мові оживає;

Шляхи, річки, наймення станцій
Щось лейтенанту пригадались.
Десь у цвіту рясних акацій
Шахтарська Горлівка сховалась ...
Поворухнувся, скрипіли нари,
— Хіба заснеш? — промовив тихо.
І він повідав комісару
Про смуток свій, про хатне лихо ...
— Цей лист затримався в дорозі.
Облиште, Гомон, думи чорні,
І син здоровий, певно, досі,
І навіть скоро вас пригорне.—
І военком всміхнувся:— В лікарні
Моя ... ждемо ... Скінчим бої,
І дні настануть знов безхмарні,
В домівки вернемось свої.—
... Погасла люлька, Гомон спав,
У сні сплила водою туга,
І син, здоровий, обіймав
За шию комісара - друга.

II

Не степові орли злетіли,
В високім небі закружились,
То зореносці прудкокрилі
В тумані з ворогом зустрілись.
Вертки винищувачі грізні —
То вгору зводяться, то знову,
Скупавшись в світлій голубизні,
У хмару падають грозову.
Здається, смерть ... Піски і трави ...
От - от крило землі торкнеться,
А він спливає величаво,
Немов над ворогом сміється.

В повітрі бій. В огненім колі
Вони зійшлися в страшнім двобої.
Гей, комісарє, дякуй долі
За право зустрічі такої!
Перед тобою вовк відомий,
Що облітав фронти Китаю,
Він знає бурю і нікому
В бою з дороги не звертає.
Тай розігнались ... Тільки вітер
Штурмує крила, люто свище,
Ревуть мотори сумовито,
А літаки все ближче, ближче ...

Остання мить ... Куди ж ти, враже?
Звернув! Бусідо¹ кинув долу.
Даремний відступ! — поруч ляжуть
І честь і тіло в землю голу ...

І ще один із хмари вирнув,
Спустився круто у бархани.
У комісара око вірне ...
Неначе килим свіжотканий
В імлі зеленій поле бою —
Чужі окопи і гармати ...
І льотчик стежкою крутою
Біжить, хоч нікуди тікати.
Горить літак. На видноколі
Ворожий стан. Одне допоможе —
Останню кулю у пістолі
Залиш собі ...

А може ... Може?
В нагоді стануть крила дужі, —
Тебе врятую, льотчик, друже ...

Літак сідав ... Зухвалі крики
Вже глушить кулемету бій —
І не один поліг навкі
В полин запилений густий.
— Сюди, товаришу! Обое
До лав ми вернемося знов!
По травах тихою ходою
Пілот поранений ішов ...

— Мій друже, Гомон! —
лиш плеча

Устиг торкнутися рукою,
І по степу вперед помчав,
Прославши вітер за собою.
І звився високо літак,
І сів бурю над землею,
То кулемет промовив „так“!
Ясною мовою своєю.

III

І знов співають у блакиті
Могутні крила пісню бою.
Усі шляхи орлам відкриті,
Гаряча земля, над тобою!
Ніхто вже не чатує в небі, —
Забравшись у бетонні нори,
Зенітки вражі без потреби
Ясні обстрілюють простори.
Щось вороги готують знову,
Шляхи проклавши під горбами.
Лякливі душі! — того схову
Дістануть наші кілограми,
І бомбовози двічі, тричі
Вертались, зорями загравши.
І захлинався ворог в січі,
Червону силу упізнавши.

Навкруг клубочаться розриви,
Догнали блиски сизу хмару,
Червоні льотчики сміливі
Ідуть в строю за комісаром.
Двох не стає ... Яка їх доля?
Розбилися разом з кораблями,
Чи може ночі ждуть на полі
Поміж глухими полянами?
І комісар сягає оком
На сопки дальні крізь тумани.
Здається, в серці десь глибоко
В цю мить відкрились власні рани.
Мовчить стрілок, і штурман маску
Поправив, дивиться печально ...
І навіть сонце вічну ласку —
Проміння лле своє прощально.
І раптом — полум'я на крилах.
В мотор ударило снарядом
І вже вогню могутня сила
Лиця торкається злорадно.

¹ Бусідо — японський кодекс честі.

Одвіз у комісара — спокій,
Одвіз вітає єдина дума :
Стрибнути їм ? Куди ? Ні кроку —
Вже горів вогню пекучий струмінь.
Гуляють чад і шолом тліє
І нависає небо хмарно.
Та ні, не скоро він зомліє,
Надає крилами не марно !
І втрабає він не покине —
Він сам за друзів вірних згине.
Він птах підстрелений ринає
І вичаєсто-прозірну заслону,
Він камінь падає, збиває
І вичає полум'я з розгону.
І на землі крізь вітер рветься,
Кружляє в безкінечнім колі ...
І вичає — шовк тріпоче, б'ється —
Розкрились білі парасолі.
І стрибнули. Линуть навздогін
І комісар за ними хоче.

Та сил нема, і стогне він,
І морок застигає очі.
Приходить ніч, а з нею сон ...
Високо дума лиш витає :
У ній докір і жаль разом —
„Чому безсмертням не владаю“.

Вже й сонце сіло вдалині
Плила на схід грозова хмара ;
В сухім монгольським долині
Бійці чекали комісара.
Дивились в небо, мов звідтіль
Він неодмінно мав з'явитись.
Злетів орел. Майнула тінь.
Та не летів до друзів витязь.
І нікому було віддати
Із дому лист, відкритий, синій
І щиросердно привітать
З новим життям, з маленьким сином.

МНР, 1939 р.

Ол. Полторацький

ЛЮДИНА КОЛО ДІЛА

Подивившись на нього і одразу бачиш, що він з Західних обласей: на ньому незвичний в нас костюм — гольф, ясночервоні, модного кольору черевики. За останній рік чимало таких хлопців з'явилося на вулицях Харкова. Це переважно курсанти, що приїзять до Харкова на різні курси перепідготовки.

Цей теж курсант. Він страшенно перевтомлений: йому доводиться зараз вчитися мало не шістнадцять годин на добу. Він розповідає, спочатку стримано, потім чимраз більше й більше розпалюючись:

— Якби ви прийшли рік тому на лекції до якогось з польських університетів, ви побачили б дивну картину: ззаду студентів, що, схилившись на лави, конспектують якісь лекції, на підлозі лежать пластом кілька юнаків і дівчат. Лежать на животі, спершись ліктями на підлогу, і пишуть у зшитках, розкладених перед ними. Це — студенти - євреї. Серед них був і я. Нам, євреям, відвели в університеті окремі місця, — ми відмовилися від них і ухвалили стояти протягом цілої лекції, а коли треба писати — лягати на підлогу.

Ви не знаєте, що таке «день без єврея»? Я розповім вам, щоб усі радянські люди знали, яке то було нелюдське знущання. З неймовірними труднощами потрапило кілька щасливців з євреїв до вищої школи. Польське панство почало думати на той, як нас легально вижити з неї. І от буржуйські синки вигадали так званий «день без єврея», один день на семестр, коли євреям - студентам було заборонено приходити до університету. Вони знали, який день вибрати: день іспитів. Не складеш іспиту — виключать з університету. А як його скласти, коли тебе не пускають туди? Ми пробували пробиватися силою. І от уявіть собі, що з того виходило: ідеш до університету з думкою пробитися, щоб там не знати що, до екзаменаційної кімнати. З кількадесят кроків до неї помічаєш два ряди студентів - панків, що зловісно замовкають, побачивши тебе. Але ти йдеш, удаючи, що тобі зовсім байдуже. Перші пари пропускають тебе, пропускають і далі, і тобі вже здається, що ти пройдеш на іспит.

Ось ти вже коло самих дверей, але раптом тебе з усієї сили відштовхують назад і ти перелітаєш від одної пари до другої, аж поки не опинишся позаду. Що робити? Мусиш іти геть. А спробуєш пручатися, доведеться скоштувати палиці — удару звичайної короткої й товстої палиці, розщепленої на кінці. А в розщепину вставлено лезо від бритви - жилет.

Радянські студенти мусять знати, що відбувалося іноді на лекціях в польському університеті. От іде звичайна лекція. Професор викладає якесь теоретичне питання. І раптом на весь клас лунають слова: «Не хочу єврея! Не хочу єврея!» Це означає, що комусь із панків-студентів заманулося, щоб усі євреї негайно вийшли з аудиторії. Ми стоїмо нерухомо, нас не так і багато: чотири-п'ять чоловіка. Професор удає, ніби він нічого не чує, тільки голос його починає дрижати: якщо він закличе погромників до порядку, його звільнять з університету як «більшовицька». Ми не виходимо. Тоді до нас підбігає чоловіка двадцять нелюдів, не менше; один на один, навіть троє на одного вони ніколи не наважаться напасти. Починається бійка — з ножами, з страшними розщепленими палицями. Професор не витримує, складає свої папери й виходить з аудиторії. На підлозі залишається один-два тяжко поранених.

Я хочу, щоб ваша молодь знала, що таке безробіття в капіталістичних країнах. Уявіть собі — мені тридцять років, дванадцять років тому я кінчив гімназію і до вересня 1939 року я не знав, що значить працювати. Мене випустили на вулицю з знанням латинської й грецької мови, літератури. Дуже багато я сам прочитав і вивчив, бо змалку цікавився наукою. І я не зміг ні разу прикласти моїх знань до якогось діла. Я голодував, бо мені соромно було об'їдати батька й матір. Я казав батькові, що маю приватні лекції за обід, а сам майже ніколи не обідав. Ох, що й казати: он у вас на кожному кроці висять об'яви з вимогою робітничої сили, і ви не знаєте, що то означає десять років тинятися по цілій країні й принижено благати якоїсь роботи й у кращому разі вислухувати кислі обіцянки сповістити вас, коли буде якась робота. Ну його к чорту, не хочеться навіть згадувати про це! Дайте, я вам розповім про щось веселіше.

Прийшов вересень місяць. Я жив на той час у Ровному. Зовсім близько від старого кордону. Сімнадцять днів я лежав десь на містом і дивився, як аероплани винищують будинки, як над цілими кварталами підносяться чорні клуби диму. Ми знали, що в польській Польщі прийшов кінець, бо чули, як дрижить голос у диктора в радіо, й знали, що Варшава уже в руїнах. Ми бачили також панів, що тікали стрімголов до Румунії. І ми позирали з нерозумінням у напрямі до червоного кордону: чого ж звідти нічого немає? Чому Червона Армія не йде визволити нас із неволі?

Хтось пустив чутку: по радіо виступав голова радянського уряду й сказав, що польської держави більше не існує і що РСЧА іде визволяти своїх братів. Хто чув? Коли чув? Ніхто не міг відповісти на ці питання. Але ми відчували, що в повітрі пахне чимсь незвичайним.

Ви знаєте, як швидко ширяться чутки. Скоро на вулиці висипало все місто. Ніхто нічого не знав, але люди, виснажені нервово, вимотані безперервними бомбардуваннями, розуміли: цьому мусить прийти край і прийти мусить саме зі Сходу. І от на вулицях стоїть колосальний натовп. І раптом на місто востаннє налітають величезні чорні бомбовози й починають розстрілювати натовп, тільки іскри з бруку сипляться від куль.

Вони пролетіли й зникли. Але натовп не розбігався, бо всі відчували, що зараз має статися щось незвичайне. І воно сталося.

Поперше, ми побачили автомобіль з ровенським старостою. Дивна річ — він повертався від радянського кордону. Ми знали вже, що він чомусь раніше виїхав туди з величезним букетом квітів, ніби зустрічати когось. Ті, хто чув щось невизначне про промову по радіо, мало не плакали: невже ж більшовики ідуть захищати цю ненависну банду білополяків? Але от він повертається. І букет — розкішний букет троянд — з ним. І досить було поглянути на його розгублену пику, щоб зрозуміти: його прийняли й одіслали разом з букетом під три чорти. Хто був сміливіший, кинулися до нього. — Що сталось, пане? — Але він не відповів, тільки махнув рукою й подався далі, геть з міста.

Ми ще нічого не розуміли. Аж ось від околиці почався крик. Кричали тисячі людей. Ніяк не можна було розібрати, що вони кричать, але ми всі, мов по команді, стали дивитися на схід. І там, на горбку, побачили якусь хмарку, що хутко наближалася до нас. Вона все більшала й більшала. Це був танк. Радянський танк з червоним прапором!

Я ніколи раніше не бачив такої машини. Коли вони проходили повз нас потім, на протязі кількох днів, — все місто дрижало від гуркоту їхніх моторів. Але тепер його не було чути, навіть коли він проходив зовсім поруч тебе: так кричав натовп. Вони кричали, невідомо. Я сам теж кричав. І теж не знаю, що кричали. Тільки стояв і кричав!

І от уявіть собі — танк уповільнює ходу. Відкидається крик, і звідти висувається голова червоноармійця. Справжнього живого червоноармійця, з того боку кордону! Вона зовсім чорна від пилу й тільки видно сліпучо білу смугу зубів. Він не стрляє! Він посміхається до нас!

Танк став. Він не міг іти далі, бо за одну мить його оточили люди. Люди полізли на нього, витягнули командира зсередини й ледве не роздушили його в своїх обіймах. Всі плакали і я сам теж заплакав, і я ще й тепер плачу на саму згадку про це.

кача мені це зовсім не личить : адже я не бабуся якась, що розчулюлася спогадами, а звичайний радянський журналіст.

Ну, а далі все пішло як по маслу. Минув день - другий, і ви могли побачити, як посередині вулиці іде якийсь замурзаний хлопець, що ще три дні тому гнув перед паном - офіцером спину, а тепер у нього в руках маузер, а перед ним, похнюпившись, іде пан і тримається обома руками за штани, щоб не впали на землю, бо хлопець у нього про всякий випадок одібрав підтяжки. І мене ви можете бачити, як я стою посередині головної вулиці Рівного й керую вуличним рухом, як член робітничої гвардії, і в кожного перехожого вдивляюся, чи не є він переодягнений пан Заремба з Луцького централу, відомий кат, якого я задупав би власними руками.

Але от вам ще веселіша річ. Минає кілька тижнів. Я починаю сміливішати й думати, чи не пощастить мені дістати собі якусь роботу. Хай найважчу й найнекваліфікованішу, аби якусь роботу. У нас, правда, почали говорити, ніби в більшовиків зовсім немає безробіття, але я ж людина серйозна й чуткам не вірю. Проте вирішив спробувати щастя. Прихожу до тимчасового управління : — Чи немає якоїнебудь роботи ? — А що ти вмієш ? — питають. Кажу, що зумію все, що треба. Треба буде — каміння руками буду розбивати. Танцювати — теж зможу. Гори рухати — будь ласка. У газеті працювати — теж можу. Ну, поки я дійшов до газети, вони всі сміялися. А як тільки я згадав про неї, раптом підіймається від столу якийсь товариш і каже : — А в газеті справді змогли б ? — Ну, звичайно, кажу. — І українською мовою ? — І українською, і якою хочете, хоч старогрецькою. — Ну, каже, грецької не треба, а як українською можете, то приходьте завтра до редакції. Тільки раніше, бо буде багато роботи. — З тим я й пішов.

Ви не думайте, що мене вразили слова цього товариша. Я гадав, що він жартує і що ніякої роботи мені не бачити. А втім, десь серед безсонної ночі мене почала непокоїти безумна думка : а може то не жарти ? А може справді їм потрібний газетний робітник ? Аджеж недаремно казали, що СРСР — країна, де мрії стають дійсністю.

Коротше кажучи, тої ночі я не заснув. І на самому світанку стояв коло приміщення редакції. Звичайно, в середину я не входив, щоб мене не взяли на сміх. Я просто стояв собі коло дверей і на всякий випадок дрижав нервовим дрожем.

І що ж ви думаєте ? Редактор сам мене знайшов. Виглянув на вулицю, помітив мене й одразу почав лаятися : — Що за несерйозне ставлення ? В редакції нікому працювати, діло стоїть, а я собі стою й байдики б'ю, коли треба збирати місцевий матеріал. Словом, коли я йшов з ним до редакційного приміщення, в мене мурашки бігали по спині і я боявся, що впаду, непри- томний.

Але то була не казка, а найсправжнісінька дійсність. Уже в мене в руках блокнот, і я ходжу скрізь по місту й здобуваю місцевий матеріал. І записую його в блокноті польською мовою, а потім перекладаю з словником на українську й несу з дрожем редакторові. А той, прочитавши перший рядок, дивиться на мене й каже: — Ой, і брехун же ти! Української мови ти зовсім не знаєш. — І зразу заспокоює мене, побачивши, як я зблід: — Ти не бійся, працювати в газеті все одно будеш. Тільки маєш мені за два місяці мову вивчити. Це в нас називається: перебудовуватися на ході, запам'ятай, будь ласка, цей вираз.

Уявіть собі, що роботи в нас було стільки, що я не спав сім ночей підряд. Треба було налагодити нову газету. І знаєте — не сплю я першу ніч, не сплю другу, третю, все працюю — і мені страшенно починає все це подобатися! А ще більше сподобалося, коли я таки звалився в редакції й проспав цілу добу на дивані й не прокидався, хоч як мене штовхав під боки мій редактор. Ах, ви собі не уявляєте, як цікаво починати працювати вперше за життя! Народитися мабуть не так приємно.

Пху, як людина швидко до всього звикає: минуло кілька місяців, а мені вже здавалося, що я так і народився з репортерським блокнотом у руках. І коли б мене вигнали з редакції, я здається, сів би на підлозі й моментально помер від розриву серця.

Але от вам наостанку іще цікавіше. Викликає мене одного дня редактор і каже: поїдеш на курси журналістів до Харкова.

І от я тут. Ви, мабуть, мені повірите, що я цілував землю по цей бік колишнього кордону. Ви подумайте тільки — я в Харкові, в тому Харкові, де бував Сталін, де на одному заводі майже стільки робітників, як у цілому Ровно жителів! І я дивлюся на людей, що йдуть по вулиці, й знаю, що можу підійти до кожного й сказати: — Дайте прикурити, товаришу. «Товаришу»... Ви почуваете, що це за слово? І я можу входити скрізь, куди я хочу: до театрів і до музеїв, і до крамниць, і звідки мене не виженуть, бо я такий самий громадянин, як усі інші. Громадянин Радянського Союзу! Читайте, заздрить — ось мій паспорт! Ось моє редакційне посвідчення! Ось моя посвідка з курсів: дивіться, всі іспити я здав на «відмінно»! Ще б пак вперше я став справжньою людиною коло нашого справжнього радянського діла!

Харків, 1940 р.

Борис Бездомний

В ДОЛИНІ АРАРАТА

ЄРЕВАН

Ні екзотики, ні древніх злиднів,—
Нових вулиць сітка пролягла,
Найновітніші авто блакитні
Зблизька пробігають і здаля.
А трамваїв гомін безнастанний,
Не спиняючись ані на мить,
Навіть

Хачатуру Абов'яну¹

Не дає ніколи відпочить.
Сніг з Малого Арарату сходить,
Виноград достигло взолотів,
Він не згірше, кажуть садоводи,
Від нових, мічуринських сортів.
Персики — їх можна пить, як воду,
Де вода студеніша, як ця?
Для зростання фабрик і заводів
Тут підсоння дуже до лиця.
Сивуватий Арарат гнівиться:
Він здрімнув — роки беруть своє —
А тепер спросоння на столицю
Дивиться

й ніяк не пізнає.

ЕЧМІАДЗІН

Снігами тут багатий Арарат,
Севан — фореллю, міддю — Алаверди,—
Та книгами багатший у стократ
Ечміадзін. Мене, як друг упертий,
До книгосховища алея привела.
В електриці, просвітлений наскрізно,
Десятий вік там дивиться спід скла
На мешканців землі соціалізма.

¹ Хачатур Абов'ян (1805 — 1848) — вірменський письменник, педагог та етнограф. В Єревані йому поставлено пам'ятник.

Розкритий фоліант іще зберіг
Дихання древності в оправі чорній,
На жовтизні пергаментів старих
Чорніють літер стрічечки узорні.

Мережив їх незнайий чоловік,
Що вдячності не знав, а ні спокою.
Чолом тобі, безвісний трудівник,
Увічнений роботою такою.

ПЕРЕСЕЛЕНЦІ

Католикос волав: „Я знаю —
Священна кара йде страшна,—
Вірменам горе накликає
Магометанська сторона“.
І люди слухали віками,
Зігнуті рабським тягарем,
Облудно зражені князьками,
Католикосом і царем.
Дружини, їм пойнявши віри,
Під вражим стягом йшли вперед —
На штик султанського аскіря,
Під християнський кулемет
Вільгельма.

Ерзерумські далі
Вщерть напилися крові й сліз,
Батькам постарітись не дали,
По світу діти розбрелись ...
Вони голодні, дичавіли,
В пожежах дотлівав їх дім,
Шукали хліба і могили
На дальнім березі чужім.
Повисідали в час негоди

На чужоземних островах,
І там, у грецьких садоводів
Пройшла вся юність в наймитах.
Живились коренем холодним,
Коли був щедрий урожай,
І кляли день своїх народин
І день прищестя у цей край.
Та ось чутки бреніти стали
Про край інакший потойбіч,
Про нього друзі повідали
Одне одному віч - на - віч,—
Там курд з вірменином в єднанні,
Між руським і грузином — мир ...

Переселенцям в Єревані
Ключі надали до квартир.
Водили їх в сади новітні,
Ще не розквітлі до пуття,—
В цей день вигнанці

краєм рідним
Ходили вперше за життя.

З російської переклав
Антон Шмигельський.